

Forfatter: Torill Tjelflaat

Skriftserien til Regionalt kunnskapssenter for barn og unge – Psykisk helse og barnevern (RKBU Midt-Norge) • Rapport 1/2015

BARN I BARNEINSTITUSJONER – RETTIGHETER OG OMSORG

Et tilbakeblikk i historien

 NTNU

Regionalt kunnskapssenter
for barn og unge
– Psykisk helse og barnevern

 NTNU Regionalt kunnskapssenter for barn og unge – Psykisk helse og barnevern		<h1>Rapport</h1>	
Postadresse: RKBU Midt-Norge Postboks 8905 MTFS 7491 Trondheim Besøksadresse: Klostergata 46, Trondheim Telefon: +47 73 55 15 00 E-post: rkbu@ntnu.no www.ntnu.no/rkbu Foretaksnr. 974 767 880		TITTEL <p style="text-align: center;">BARN I BARNEINSTITUSJONER -RETTIGHETER OG OMSORG Et tilbakeblikk i historien</p>	
		FORFATTER(E) <p style="text-align: center;">Torill Tjelflaat</p>	
		FINANSIERING <p style="text-align: center;">Stiftelsen Wøyen</p>	
RAPPORT NR <p style="text-align: center;">1/2015</p>	GRADERING <p style="text-align: center;">Åpen</p>	OPPDRAGSGIVERS REF.	
ISBN 978-82-93343-00-4 (Trykt utgave) 978-82-93343-01-1 (WEB)		PROSJEKTNR.	ANTALL SIDER <p style="text-align: center;">50</p>
PROSJEKTLEDER <p style="text-align: center;">Torill Tjelflaat</p>			
DATO <p style="text-align: center;">April 2015</p>			
SAMMENDRAG <p>Rapporten omhandler et historisk tilbakeblikk primært på barneinstitusjoner fram til etterkrigstiden. Det beskrives to parallelle historiske linjer – den ene er bygget på utviklingen knyttet til forståelse av barn og barns rettsstatus – den andre på utviklingen av barneinstitusjoner. Det er også et kapittel om barneinstitusjoner under andre verdenskrig. Rapporten er bygget på litteratur (norsk og europeisk), arkivmateriale, og noen intervjuer av tidligere barnehjemsbarn som bodde på institusjoner under krigen.</p>			
STIKKORD	NORSK	ENGELSK	
	Barnevern	Child Protection	
	Barneforståelse	Child-image	
	Krig	War	

TORILL TJELFLAAT

Barn i barneinstitusjoner – Rettigheter og Omsorg - Et tilbakeblikk i historien

Foto forside: P.O.T. (privat)

FORORD

Intensjonen med dette arbeidet var i utgangspunktet å skrive en bok om barn i barnehjem under 2. verdenskrig, med utgangspunkt i de tidligere barnehjemsbarnas egne erfaringer. Stiftelsen Wøyen bevilget midler til Barnevernets utviklingssenter i Midt-Norge til dette. Planen var å intervju et tilstrekkelig antall personer som hadde vært i barnehjem under krigen, og i hovedsak basere boken på dette. Det viste seg å være vanskelig å få nok informanter. Det ble gjennomført noen få intervjuer, og relevant arkivmateriale, bøker, rapporter, offentlige dokumenter og annet skriftlig materiale/litteratur, ble studert. Ved gjennomgang av den informasjonen, som ble samlet inn, så jeg at dette ikke var tilstrekkelig til å skrive en bok om barnehjemsbarn i krigsårene; både med hensyn til mengde og innhold. Jeg er heller ingen historiker, og har ingen erfaring med å samle inn og bearbeide historisk materiale på en faglig riktig måte.

Jeg valgte derfor å skrive en rapport med en bredere innfallsvinkel; et historisk tilbakeblikk på institusjonsbarnevernet fram til etterkrigstiden. Krigsårene har fått et eget kapittel, og ambisjonen med dette har vært å gi et lite innblikk i en periode i barnevernets historie, hvor det kanskje var ekstra vanskelig å være barn som bodde i institusjoner.

Arkivmaterialet og litteraturen, som er gjennomgått, er ikke alltid entydig; "alt stemmer ikke helt", og noe er uklart. En bekymring med rapporten er derfor at noe kan være feil eller feiltolket. Riktigheten av det historiske innholdet kan derfor ikke fullstendig garanteres.

Rapporten søker å beskrive to parallelle historiske linjer – den ene er bygget på utviklingen knyttet til forståelse av barn og barns rettsstatus – den andre på utviklingen av barneinstitusjoner. Dette for å prøve å gi et bilde av både den samfunnsmessige forståelsen og den institusjonelle konteksten barnet er en del av innenfor den historiske sammenhengen det befinner seg i, eller som Colla-Müller (1993) sier: "The historical development of care and education in institutions is rooted in social history of childhood, changing social needs and associated social welfare policies" (s. 76).

Rapporten har tre hovedkapitler. Kapitlet om synet på barnet og barnets rettigheter fokuserer mer generelt på utviklingen av dette temaområdet internasjonalt, og påvirkning på barns vilkår i Norge. Kapitlet om utvikling av institusjoner og institusjonskritikk referer seg til en europeisk kontekst med vekt på Norge.

Kapitlet om barn under krigen har utelukkende eksempler hentet fra en norsk kontekst, og bygger mer på enkelthendelser og opplevelser enn det å gi et helhetlig bilde av krigens påvirkning på barnehjemsbarna.

Det er skrevet mye både om utviklingen knyttet til barns rettigheter og barneinstitusjoner. Med hensyn til sistnevnte, gir spesielt NOU 2004:23 en bred og oversiktlig framstilling.

Jeg håper rapporten vil være av interesse, og bidra til å gi et bakteppe i forståelsen av dagens institusjonsbarnevern.

Trondheim 15. mars 2015

Torill Tjelflaat

Innhold

FORORD	iii
KAPITTEL 1 BARN OG BARNES RETTIGHETER	1
BARNE- OG BARNDOMSFORSTÅELSE.....	1
KAPITTEL 2 INSTITUSJONSOMSORG OG KRITIKK.....	13
FRAMVEKSTEN AV INSTITUSJONENE.....	13
Europa.....	13
Norge	15
Barnehjem for spesielle grupper barn.....	21
INSTITUSJONSKRITIKK	21
BARNEMISHANDLING OG OMSORGSSVIKT I INSTITUSJONER	25
FORSKNINGSKRITIKK	26
KAPITTEL 3 BARNEHJEM OG SKOLEHJEM UNDER KRIGEN	29
INNLEDNING	29
PLASSERTE BARN UNDER KRIGEN.....	30
REKVIRERING OG EVAKUERING.....	31
MATERIELLE FORHOLD	35
BARNA OG OKKUPASJONSMAKTEN.....	37
REDSEL OG UTRYGGHET	38
KOMMENTAR.....	40
KAPITTEL 4 AVSLUTNING – Kan vi lære noe av historien?.....	41
LITTERATUR.....	43

TORILL TJELFLAAT

Barn i barneinstitusjoner – Rettigheter og Omsorg - Et tilbakeblikk i historien

KAPITTEL 1 BARN OG BARNES RETTIGHETER

BARNE- OG BARNDOMSFORSTÅELSE

Det er ingen tvil om at det alltid har vært barn i samfunnet. Det er heller ingen tvil om at det også alltid har vært barn innenfor den gruppen som vi i dag omtaler som ungdom. I et historisk perspektiv, har imidlertid forståelsen av og holdningene til barn og ungdom endret seg, og barn og ungdom har blitt utsatt for svært ulik behandling opp gjennom tidene. Det finnes få kilder som kan belyse temaet barn og barndom fra tiden før det 17. århundre. Det er derfor vanskelig å få noe bilde av barndomsoppfattelsen i tidlige tider. Det er også vanskelig å utlede noen entydig barndomsforståelse som kan ha vært gjeldende i ulike historiske tidsepoker. Tvert i mot, har beskrivelser av barndommen fra før det 17. århundre framstått som svært forskjellige, og spesielt med hensyn til barnets status og differensiering fra voksenverdenen (Archard, 1993).

Selv om litteraturen framviser et ufullstendig og lite konsistent bilde av barnets og barndommens historie, vil det være relevant for dagens barndoms- og ungdomsforståelse å få innblikk i både tenkning og behandling av barn opp igjennom tidene. Dette blant annet fordi historien legger grunnlaget for hvilken status og rolle barnet har ervervet innenfor "samtidens barndomsforståelse". En må anta at den til en hver tid gjeldende forståelse vil bli reflektert i samtidens lovverk som er rettet mot barn, og at dette også vil ha konsekvenser for ulike tiders tenkning og praksis i barnevernet. Dette kan en anta også har påvirket praksis knyttet til plassering av barn utenfor hjemmet. Denne må legge til rette for at barn og ungdom i institusjoner skal kunne utøve sine rettigheter i tråd med formelle, legale direktiver og gjeldende ideologiske verdier.

Historisk sett, synes det ikke å ha vært noen sosial oppmerksomhet knyttet til barn og barndom som en separat kategori eller et sosialt tema, før på slutten av middelalderen. Som en egen sosial gruppe var barn ikke-eksisterende. BARNEDØDELIGHETEN var stor, og mange barn hadde nok med å overleve. De som klarte å komme seg igjennom de fem til seks første årene av sitt liv, gikk deretter rett inn i "voksenlivet". Der virket de på linje med de voksne innenfor alle aspekter av livet: Arbeid, seksualitet, liv og død. Tiden før det 17. århundre har blitt karakterisert som en epoke som var preget av indifferens i forståelsen av barn. Barn og barndom var ikke begrepsfestet innenfor noen entydig terminologi eller ramme, og barn framsto ikke som noen kategori verken i sosiale eller legale sammenhenger (Ariés, 1962, Verhellen, 1994).

Noe forenklet kan en si at før det 18. århundre, ble barn forstått som familiens, og spesielt fedrenes eiendom. De var objekter, og det var liten erkjennelse av at det var nødvendig med særskilte bestemmelser rettet mot dem.

Den manglende sosiale definisjonen av barndommen, og underkjennelsen av barn som individer, er også kommentert i offentlige utredninger i Norge (NOU 1995:26) hvor blant annet barndomsbegrepet er diskutert, jevnfør også Midjo (1994).

Det er imidlertid blitt reist kritikk mot forståelsen av at det var manglende differensiering mellom barn og voksne på den tiden, og det er hevdet at de voksne og samfunnet må ha forstått barn som noe forskjellig fra de voksne, også lenge før det 18. århundre. Dette blant annet på bakgrunn av synlige forhold som språkutvikling, avhengighet og størrelse. Blom (2004) kommenterer kritikken slik:

Ariés sitt syn er mye referert, men har også møtt kritikk og motforestillinger. Det er tekster og billedfremvisninger fra middelalderen som viser at barndommen også den gang var preget av disiplinering, så vel som lek og ansvarsfrihet... Arkeologiske funn fra middelalderen både i Trondheim og Bergen omfatter gjenstander som må ha vært barns leker (s. 11).

Det samme påpeker Hagen (2001). Hun mener også at det er vanskelig å trekke slutninger om forholdene i Norge ut fra Ariès arbeid og tenkning, som var basert på forhold i Sør-Europa. Hagen skriver:

Synet på barndommens egenart, som vokste fram i borgerskapet i sentrale deler av Vest-Europa på 1500- og 1600-tallet, brukte 300 – 400 år å trenge ut til alle utkantene og ned til alle sosiale lag. Oppdagelsen av barndommen som en spesiell tidsepoke var en langvarig prosess, som strekker seg inn i vår tid (s. 29).

Stafseng (2002) mener at man bør ta et mer nyansert og distansert overblikk over noen historiske (overgangs)bilder av barns status og rolle.

Flekkøy (2005) påpeker at barn ble nevnt i norsk lov både i Gulatingsloven (10. - 13. århundre), og Magnus Lagabøters Rettergangsbot på 1200-tallet:

"Uekte" barn skulle forsørges, av moren til treårsalder, av faren til barnet var syv år, dersom farskapet var kjent og anerkjent. Dette var imidlertid ikke en rett

barnet hadde, men en foreldreplikt, uten sanksjoner. Annerledes var det med Vergemålsloven av 1630, der det for første gang ble slått fast at offentligheten kunne overta ansvaret for barn hvis ikke foreldrene sørget for at barnet kom i skole eller nyttig virksomhet (s. 1104).

Flekkøy (1991) viser også til at erkjennelse av barn som noe forskjellig fra voksne, allerede ble synlig i straffeloven fra det 13. århundre som stadfestet at barn ikke skulle straffes så strengt som voksne. Voksne kunne miste begge hender hvis de stjal, mens barn bare mistet en. Flekkøy påpeker videre at barn fikk arverett (bare de som var født innenfor ekteskap) i det 17. århundre, og ble rettssubjekter i forbindelse med dåp i henhold til Kirkeloven av 1685.

Hagen (2001) påpeker også at i Fattigforordningen av 1741 ble det slått fast at en skulle unngå å sette små barn bort på legd, fordi et stadig skifte av oppholdssted ble ansett som uheldig. I stedet skulle en forsøke å sette bort barna til bra folk. Barnet ble således forstått som noe mer sårbart og forskjellig fra voksne.

Det var først i det 18. århundre (opplysningstiden), med vektlegging av fornuften, at barn ble "oppdaget" som en sosial gruppe mennesker. Skolesystemet ble mer rettet mot undervisning av barn, og ikke som tidligere kun knyttet til en generell og instrumentell trening av alle aldersgrupper. Norge fikk sin første skolelov i 1739 med "skoleplikt". I avsnitt 37 i forordning om skolene på landet i 1739 sto det blant annet:

Alle Børn i Skolens District, som ere over 7 Aar gamle, og kand søge Skole, bør flittig og saa længe muelighet er, komme i Skole, i det mindste indtil de ere 10 à 12 Aar gamle. De Forældre, som forsømme at sende deres Børn i Skole, skal af Præsten derom paamindes og om de sig derefter ey forbedrer, da ey alleene efter forestaaende 17 Articul straffes, men desuden, om de ey ere yderlig fattige, betale til Skolemesteren for hvert Barn, som de holder fra Skolen, ugentlig 4 sk., og, om det er formuende Folk, som boe i Sognets District, da 8 sk., med mindre de selv holde en Informator til deres Børn. Hvorpaa Sogne-Præsten og Skolemesteren bør have nøye agt, og aarlig ved Visitatzen anmelde det for Provsten, som, om Betalingen ey skeer i Mindelighed, lader Skolemesteren strax anmelde det for Amtmanden, som da strax besørger Pengene inddreven.

Som vi ser av dette, ble det forsøkt gjennomført skoleplikt på landet allerede tidlig på 1700-tallet, og foreldre ble straffet hvis de ikke oppfylte denne. I hvilken grad dette førte til at alle barn gikk på skole, er vanskelig å si. Endringene i skolesystemet, som medførte en plikt for foreldre til å sende barnet til en samfunnsinstitusjon som skolen representerte, tydeliggjorde at barnet ikke lenger bare var familiens "eiendom", men at også samfunnet hadde et ansvar for det enkelte barns oppdragelse og utdanning. I tillegg kunne dette også tolkes dithen at barn ble forstått som en egen gruppe, at de var ukvalifiserte, og dermed spesielle individer som måtte få opplæring som ble tilpasset til dem. Det vil være naturlig å anta at barnet, med disse endringene i skolesystemet, i stadig større grad utviklet og ervervet seg en individuell status avgrenset fra voksenverdenen.

Selv om det var positivt at barn ble fokusert som en spesiell gruppe, var det imidlertid svært ulike forståelser av barnet som framkom. Moralistene forsto barn som slemme og dårlige. De var mennesker som hadde behov for skolegang primært for å bli disiplinerte og "snille". Romantikere, som for eksempel Rousseau (1712 - 1778) og Goethe (1749 - 1832), forsto på sin side barnet som noe godt i seg selv, og at det derfor måtte beskyttes (Verhellen, 1994). Rousseaus bok *Émile* fra 1762 blir omtalt som en liten milepæl med hensyn til hvordan litteraturen fortolker barnet. Rousseau framstilte i denne boken barnet som noe som hadde en verdi i seg selv. Barnet framsto som et individ med behov og følelser.

Opplysningstidens vektlegging av fornuften og samfunnets framgang påvirket også oppfatningen av barnet. Mennesket ble på den tiden forstått som en tjener som skulle bistå samfunnet i dets utvikling. Framtiden var målet. Barn fikk innenfor en slik tankegang synlige roller. De ble på et vis "oppdaget". Dette fordi barn nettopp representerte mennesker som skulle forme fremtiden. Barn ble sett på som "morgendagens rikdom", og de måtte derfor taes vare på. Verhellen (1994) beskriver den "nye" forståelsen av barnet slik: "Thus gradually children became a separate group with separate characteristics, of whom specific behaviour was expected" (s. 11).

Selv om barn etter hvert ble forstått som en separat gruppe med spesielle kjennetegn, framsto ikke barn og barndom i form av noen status eller verdi i seg selv. Barndommen ble tvert i mot karakterisert som en form for limbo, det vil si en "mellomstasjon" på veien til voksenlivet. Verhellen (1996) beskriver det slik: "They do not yet know, are not yet able to, are not yet" (s. 22). Innenfor en slik forståelse var barndommen en tilpasnings- og utviklingsprosess som skulle ende i voksenverdenen. Verhellen (1994)

hevder, at i en slik forståelse av barndommen, vil barnet på en måte bli fratatt retten til "nåtiden" (Se også Korczak, 1994, Verhellen, 1992).

Proessen med å definere barn som en egen sosial gruppe fikk også konsekvenser for forståelsen av de voksne som en sosial gruppe som var forskjellig fra barnegruppen. Det kan hevdes at indifferens ble erstattet med differensiering, nettopp fordi voksne og barn ble sett på som to atskilte grupper. "Oppdagelsen" av barn og ungdom som en separate sosial gruppe, som kunne avgrenses fra voksenverdenen, førte til større differensiering også sett i lys av barnebegrepet. Dette førte til at ungdom etter hvert ble definert som en egen gruppe innenfor barndomsforståelsen. Dette kom i hovedsak som en konsekvens av innføring av vernepliktstjeneste. Fattigloven av 1845 omtaler også barn i ulike sammenhenger, for eksempel knyttet til "redningsanstalter for vanartede børn", og straff for barn som hadde begått kriminelle handlinger. Sistnevnte differensierte også mellom "pigebørn" og "guttebørn" og alder innenfor barnepopulasjonen (barn, ungdom). Vi kan derfor si at ungdom er en "ny oppfinnelse" som kun går to århundrer tilbake.

På begynnelsen av det 20. århundre, ble det omtrent samtidig, i mange vest-europeiske land, innført skole- og beskyttelseslover (barnevern) for barn. En liknende utvikling så vi i Norge. Barns utvikling ble etter hvert et faglig og akademisk tema. Det ble også utarbeidet lovverk som var spesielt rettet mot barn, blant annet om rett/plikt til skolegang (Skoleloven 1827, 1848, 1860).

En viktig lov på slutten av 1800-tallet fokuserte også på å bedre vilkårene for barn i vanskelige levekår. Lov om behandling av forsømte barn (senere vergerådsloven) ble vedtatt i 1896, og trådte i kraft i 1900. Loven var et resultat av økende sosial bekymring over at barn havnet i fengsel som følge av kriminalitet. Norge fikk gjennom denne loven "verdens første offentlige barnevern", og det var stor optimisme knyttet til at også plasserte barn skulle få gode oppvekstvilkår. Loven omhandlet også barn i pleiehjem (fosterhjem). Vergerådene var kommunale og kunne gripe inn overfor barn og foreldre med advarsler, opphevelse av foreldremyndighet, samt plassering av barn i institusjon og fosterhjem. I loven ble barn delt inn i tre grupper (§ 1): 1) De som hadde gjort noe straffbart, 2) De som led under dårlig oppdragelse eller omsorgssvikt i hjemmet, og 3) De som viste dårlig oppførsel, og som hjem eller skole var "maktesløse" overfor.

Verhellen (1996) betegner de nye lovene som sosialisering (compulsory education laws), og sosial kontroll (child protection laws), og i et barneperspektiv er han bekymret for konsekvensene for barnet når makro-sosiale definisjoner nedfelles i lovverket:

These specific laws and institutions at the same time exclude children from the world and locked them up in a world of their own. They ended up in a kind of limbo, where they had to wait, learn and prepare themselves for "real" life;

Children became more and more the property of the state and less and less the private property of their father/parents. They were turned into objects by a macro-social process designed to achieve the ideal society of the future (s. 23).

Barneverninstitusjonene vokste også etter hvert fram som "beskyttelsessoner" for barn. Etter vergerådsløven hørte barnehjemmene, skolehjemmene og tvangsskolene inn under barnevernets område. I stedet for i fengsel havnet de "kriminelle barna" i skolehjem. Barna skulle ikke få straff, men oppdragelse. Den kriminelle lavalder ble satt opp fra 10 til 14 år. I 1915 kom også de Castbergske barnelover som blant annet skulle gi barn født utenfor ekteskap en bedre sosial og rettslig stilling. En av lovene var Lov om barneforsorg som fikk et kapittel II om tilsyn av bortsatte barn. Dette kom som en konsekvens av at mange kommuner ikke hadde innført tilsyn i.h.t. Lov om tilsyn av pleiebørn av 1905 (Hagen, 2001).

I første halvdel av 1900-tallet kom det også offentlige, organisatoriske endringer som berørte barnevernet og plassering av barn. 2. sosialkontor D ble opprettet i 1916. Dette kontoret overtok ansvaret for barnevern, barnevernsinstitusjoner, barnehjem og barnepensjonater fra Sosialkontoret i Handels- og industridepartementet. I 1939 ble 3. sosialkontor opprettet. Dette fikk sine oppgaver fra 1. og 2. sosialkontor, dette omfattet blant annet barnevernet. Kontoret ble nedlagt i 1948 (1946?). Det ble opprettet et nytt 1. sosialkontor A som fikk ansvar for familiesaker, husmorvikarvirksomhet, barnevernet og plassering av barn (Arkivmateriale, Riksarkivet).

Det 20. århundre ble optimistisk beskrevet som "barnets århundre". Det var den svenske forfatterinnen Ellen Key som lanserte begrepet da hun publiserte sin bok "The Century of the Child" i år 1900. Boken var framtidsrettet, og i følge Key representerte den begynnelsen på det 20. århundre; starten på en barneorientert oppvekst som skulle bygge på barnets egne interesser. Key er blitt beundret for sin vilje og pågangsmot

med hensyn til å sette barns interesser på dagsordenen. Samtidig er hun blitt kritisert for den sterke egenprofileringen som "salget av hennes budskap" representerte. En kan i ettertid stille spørsmål ved om inngangen til det 20. århundre i realiteten representerte en endring i synet på barnet, jevnfør blant annet Dekker (2002), eller om det var Keys retoriske evner som var utslagsgivende for slike forventninger. Flekkøy (1991) kommenterer også at det 20. århundre ikke oppfylte Ellen Keys visjon om en verden bygget på barns behov. En utvilsom konsekvens av Keys proklamasjon var imidlertid at yrkesgrupper som arbeidet med barn og ungdom, blant annet lærere og sosialarbeidere, ble mer opptatte av barndomsperspektiver. Barns status og rolle ble et tema som ble sett på som interessant og nødvendig, også i fagdebatten.

Selv om det var store forventninger til at hundreårsskiftet skulle bli et vendepunkt med hensyn til barns status og levekår, hadde mange barn i verden det langt fra godt ved inngangen til det 20. århundre. Verdens barnepopulasjon var den største noensinne, og barnedødeligheten var fortsatt skyhøy, ca. 30.000 barn døde hver dag. Det 20. århundre var også preget av to verdenskriger som i høy grad påvirket barns levetilstand og muligheter. Mange barn ble foreldreløse, og de endte opp i store institusjoner. Barn og foreldre i milliontall måtte flykte til fremmede land. Dette fikk store konsekvenser for barns velferd.

Også i Norge var det mange fattige, og de barnerike familiene hadde det særlig hardt, og mange fikk vansker med å gi barna tilstrekkelig ernæring og omsorg. Det var fattigloven av 1900 som ga premissene for hjelp til disse familiene, men disse var det vanskelig for mange kommuner å etterkomme på grunn av dårlig kommuneøkonomi (Hagen, 2001).

Den generelle samfunnsutviklingen og spesielle hendelser vil utvilsomt påvirke både verdier, holdninger og iverksettelse av ulike forordninger og tiltak rettet mot barn. Dette ga det 20. århundre gode eksempler på. Det er ikke til å komme bort fra at de to verdenskrigene hadde store konsekvenser for barn både på godt og vondt. Vi kan forstå at FN og hjelpeorganisasjonene ikke hadde noe annet valg enn å sette fokus på den enorme flyktningeproblematikken som etterfulgte krigene, og at barns behov og rettigheter således framsto som sentrale temaer. Nøden fikk dermed også noen positive konsekvenser. Det ble satt fokus på barns livsvilkår, og opinionen ble oppmerksom på de dårlige forholdene som mange barn levde under. Dette førte til at organisasjoner og frivillige nettverk, som hadde som formål å bedre barns kår, vokste fram over store deler av verden. Det var imidlertid et paradoks at dette skjedde samtidig med kritikken

av barneverninstitusjonene, og hvor skadelige disse kunne være for barns oppvekst og utvikling (NOU 2004:23).

De frivillige organisasjonenes anstrengelser, for å bedre barns livsvilkår etter de to verdenskrigene, fikk også konsekvenser for samfunnets vilje og motivasjon til å ivareta barna. Samtidig skal en ikke underslå at et endret syn på barnet og barnets status også var en konsekvens av en møysommelig historisk prosess. Tiden var på mange måter moden for å ta barnet på alvor utover i det forrige århundre. Dette gjaldt uavhengig av spesielle ytre begivenheter. Barns rettigheter ble derfor etter hvert et sentralt politisk og faglig tema.

I kjølvannet av de to verdenskrigene vokste det fram flere internasjonale og nasjonale organisasjoner som fokuserte på barns rettigheter. Vi kan tillegge disse organisasjonene mye av æren for at det ble et sterkere søkelys på barns rettsstilling i samfunnet. Et eksempel på en slik organisasjon var "Save the Children International Union" som ble opprettet i regi av Redd Barna og Røde Kors. Organisasjonen ble etablert like etter første verdenskrig. Organisasjonen hadde fem hovedmålsettinger. Disse ble overført til et fem punkts program som siden ble nedfelt i en erklæring om barns rettigheter. Denne erklæringen fikk navnet "Genève Declaration on Children's Rights of 1924". Erklæringen hadde som målsetting å sikre barn grunnleggende rettigheter, både sosiale og økonomiske. Dette blant annet gjennom å understreke at voksne har ansvar for barn, og at barn skal ha første prioritet. Erklæringen ble stadfestet på nytt i 1934. I følge Verhellen (1994) ble fra da av "barns rettigheter" et begrep i internasjonal lovgivning. Etter andre verdenskrig ble det arbeidet med en ny erklæring om barns rettigheter. Denne tok sitt utgangspunkt i den omtalte Genève erklæringen av 1924/1934. Et resultat av dette arbeidet var "UN Declaration on Children's Rights of 1959". Erklæringen inneholdt ti prinsipper om barns rettigheter. Det ble understreket at barn er umodne og sårbare individer, og at de derfor har rett til spesiell omsorg og beskyttelse. Det ble lagt særskilt vekt på beskyttelse mot diskriminering. Dette kom som en naturlig konsekvens av flyktning- og raseproblematikken i kjølvannet av andre verdenskrig. Erklæringen stadfestet det offentliges økende ansvar for menneskers velferd. Private, frivillige og offentlige parter ble oppfordret både til å anerkjenne barns rettigheter, slik de var nedfelt i erklæringen, og sikre implementering av disse, blant annet gjennom lovbestemmelser. De to erklæringene viste en opptatthet av barn og unges situasjon og status i samfunnet. Til tross for at det ble utviklet lovverk som var direkte rettet mot barn og unge, tok det tilsynelatende lang tid før lovverket gjenspeilet noen subjektstatus i synet på barnet. Tvert i mot framsto barnet mer som et objekt som skulle "gis ret-

tigheter" langt inn i forrige århundre. Dette er spesielt gjenspeilet i Genève erklæringen om barns rettigheter av 1924.

Selv om det "nye lovverket" hadde intensjoner om at barn og unge skulle vernes, er det lite trolig at dette førte til positive endringer av betydning med hensyn til hvordan barn og unge faktisk ble behandlet i institusjonene. Tvert i mot, tyder mye på at institusjonene, både i Norge og Vest-Europa for øvrig, var preget av dårlige materielle og faglige vilkår langt inn i det forrige århundre. Det tok lang tid før kvalitetskrav ble nedfelt i offentlige dokumenter, jevnfør blant annet forskrifter til Lov om Barnevern (1992) om kvalitetskrav og barns rettigheter i institusjoner.

Det er hevdet at det var først ved Kempes lansering i 1962 av "The Battered Child Syndrome", en påstand om at barnet er et individ som faktisk kan bli mishandlet av sine foreldre (jevnfør Tjelflaat, 1989), at barnet ble løftet fram som noe som har en verdi i seg selv og egne rettigheter. Det var den såkalte Mary Helen saken i USA som rettet søkelyset mot at barn faktisk kunne bli mishandlet. Mary Helen ble brakt til sykehuset sterkt mishandlet av sine foreldre. Det viste seg at USA ikke hadde noe lovverk som kunne ivareta barns rettigheter. Det nærmeste var Dyrevernsloven som ble anvendt "by proxy" for å beskytte barnet.

Rapporteringen fra 1960-tallet, om at foreldre faktisk mishandlet sine barn så sterkt fysisk at de fikk varige skader eller døde, vakte stor oppmerksomhet. Saken kom opp i Europarådet som vedtok en anbefaling til medlemslandene om at regjeringene skulle iverksette alle nødvendige tiltak for å sikre trygghet for mishandlede barn. I Norge interpellerte stortingsrepresentanter om dette temaet (NOU 2000:12).

Selv om den sterke vektleggingen i litteraturen på at forståelser knyttet til "The Battered Child Syndrome" representerte et gjennombrudd for barns rettigheter, kan dette synes noe unyansert. Det oppsto også mange rettighetsbevegelser i Europa som var av vesentlig betydning for fokusering på, og utvikling av, barns rettigheter. Polske Janusz Korczak (1878-1942) blir blant annet omtalt som en pioner i "Children's rights movement". Allerede i 1919 lanserte han en offisiell erklæring om barns rettigheter: "A Magna Charta of The Rights of The Child". Dette blir ofte benevnt som postulatet om "How to Love a Child" (Korczak, 1919).

Fysisk mishandling av barn var ikke noe nytt. Tidligere hadde det skjedd i oppdragelsesøyemed både i hjem og institusjoner, eller under dårlige sosiale forhold. Grunnen til

at det ikke var blitt registrert innenfor helse-, sosial-, eller skolesektoren, var at en ikke trodde at slikt kunne finne sted, og en trodde på foreldrenes forklaringer. Oppmerksomheten rundt disse spørsmålene gjorde at en også ble oppmerksom på seksuelt misbruk av barn i eget hjem. I 1982 forelå det innstilling fra "Barnemishandlingsutvalget" som var blitt oppnevnt i 1979 av Sosialdepartementet. Utvalget pekte på at anvendelse av barnevernloven var sentral i disse sakene, og at barnevernet måtte styrkes (Hagen, 2000).

Det var først fra 1980 og utover at forordninger og dokumenter, som synliggjorde en anerkjennelse av at barn og ungdom er individer med egne rettigheter, fikk et synlig utfall. I 1981, i henhold til Lov om barneombud, utnevnte Norge verdens første barneombud. Intensjonen med barneombudet var å ha en instans som skulle ha ansvar for å fremme barns interesser overfor det offentlige og private, og som skulle følge med i utviklingen av barns oppvekstvilkår. Barneombudet skulle også ha et spesielt ansvar knyttet til barns rettigheter (jevnfør Lov om barneombudet, 1981).

Et viktig internasjonalt dokument om barns rettigheter, som kom på 1980-tallet, var "The Convention on the Rights of the Child" (1989). Sammenliknet med de to tidligere erklæringene, gjenspeiler FNs konvensjon om barns rettigheter, i større grad, et perspektiv hvor barn må forstås som subjekter. Konvensjonen synliggjør en forståelse av at barn og ungdom skal oppfattes som individer med egne rettigheter, det vil si rettssubjekter (Se også Lurie, 1996, 2001). Konvensjonen representerer et mulighetsperspektiv for utøvelse av rettigheter. Noe forenklet er det hevdet at de to tidligere erklæringene gjenspeiler et objektsyn på barnet. Barnet skulle beskyttes, og det ble derfor gitt rettigheter. FNs konvensjon om barns rettigheter gjenspeiler derimot et subjektsyn. Barn og ungdom innehar spesielle rettigheter på selvstendig basis. Det hevdes at dette kan ha ledet til større sosial og faglig oppmerksomhet knyttet til barns roller som sosiale aktører, og til en synliggjøring av barndommen som et sosialt fenomen (Agathonos-Georgopoulou, 2003).

Norge ratifiserte FNs konvensjon om barns rettigheter i 1991, og den er i dag underskrevet av samtlige land i verden med unntak av USA og Somalia. Vi kan derfor trygt si at konvensjonen representerer et viktig dokument som kan danne basis for sikring av alle barns grunnleggende rettigheter, også i et globalt perspektiv. Selv om FNs konvensjon om barns rettigheter gjelder for alle barn, er den spesielt relevant for barn og ungdom i barnevernet, og den er kanskje ekstra viktig for barn og ungdom som bor i barneverninstitusjon. Konvensjoner har imidlertid ingen sterke rettsregulerende funk-

sjoner kun ut fra ratifisering. Konvensjoner vil imidlertid kunne bidra til øket oppmerksomhet om rettighetsutøvelse, og være et ideologisk fundament for utarbeidelse av bindende rettsregler knyttet til barn. De vil imidlertid aldri kunne framstå som et juridisk verktøy som i seg selv vil kunne påtvinge bestemte handlinger. Konvensjoner må, hvis de skal ha noen gjennomslagskraft, integreres i nasjonal lovgivning, og det må utarbeides forskrifter og retningslinjer for hvordan implementeringen av lovens bestemmelser skal kunne sikre rettigheter (Verhellen, 1996).

FNs konvensjon om barns rettigheter ble norsk lov gjennom inkorporering i Lov om menneskerettigheter av 21.05.99 (endret 01.08.03 med ikrafttreden 01.10.03), jevnfør Ot.prp. nr. 45 (2002-2003). Lov om menneskerettigheter fastslår at konvensjoner, som er inkorporerte i loven, skal gå foran bestemmelser i annen lovgivning ved eventuell motstrid. Det vil si at bestemmelser i FNs konvensjon om barns rettigheter skal gå foran for eksempel barnevernloven ved motstrid. Samtidig med inkorporeringen, ble det vedtatt konkrete endringer i barnevernloven for å synliggjøre FNs konvensjon om barns rettigheter i norsk lovgivning. Eksempler på andre sentrale særlover, og hvor bestemmelsene i konvensjonen reflekteres, er Lov om barn og foreldre (1981), Lov om Barneombudet (1981), Lov om barnehager (1975/2006), jevnfør også Lurie og Tjelflaat (2012).

TORILL TJELFLAAT

Barn i barneinstitusjoner – Rettigheter og Omsorg - Et tilbakeblikk i historien

KAPITTEL 2 INSTITUSJONSOMSORG OG KRITIKK

FRAMVEKSTEN AV INSTITUSJONENE

Europa

Det er vanskelig å gi noen presis beskrivelse av utviklingen av institusjonsomsorgen i Europa, eller å sammenlikne mellom ulike land. For det første er informasjonen sparsom, og kan framstå som noe tilfeldig. For det andre har det geografiske bildet i Europa endret seg betydelig gjennom tidene slik at det er vanskelig å følge utviklingen i enkeltland med utgangspunkt i nåværende landegrenser. Spesielt "Residential Care: An International Reader" (Gottesman, 1991), men også "Child Care in the EC" (Colton & Hellinckx, 1993) gir en god del informasjon om den historiske utviklingen av institusjonsomsorgen i det vestlige Europa. Primært med disse bøkene som grunnlag, vil det bli trukket noen historiske linjer knyttet til denne utviklingen.

Institusjonsplasseringer av barn i Europa kan spores tilbake til tidlig middelalder. Da ble mange barn plasserte i "institusjoner" drevet av kirken og frivillige. Mange barn ble også plasserte i klostre og liknende anordninger sammen med gamle og funksjonshemmede. I følge Corbillon (1993) ble den første "institusjon" for barn i Frankrike etablert allerede i det 5. århundre. Det gikk imidlertid mange århundrer før det ble noen spredning av institusjoner, og begynnelsen på dette var trolig, det som er referert i NOU 2004: 23 (det vises til Thuen, 2002, Pullan, 1989), en barneinstitusjon i Montpelier i Frankrike som ble etablert 1180. Dette var en institusjon for forlatte barn, og inntil 600 barn kunne plasseres der. Utover på 1200-tallet kom det flere institusjoner som denne, støttet av den katolske kirken (Corbillon, 1993).

Selv om det er noen beskrivelser knyttet til at barn bodde i "orphanages", "hospitals" og "shelters" helt tilbake til middelalderen, var det først på 1700-tallet at plasseringer av barn framsto innenfor mer tydelige rammer, også i protestantiske land. I følge NOU 2004:23 (det vises til Thuen, 2002) hadde det tidligere vært et slags "dikotomt klasseskille" mellom det foreldreløse barnet og det forlatte barnet. Dette skillet ble imidlertid mer utvisket ut over på 1700-tallet. Først kom barnehjemmene, og på 1800-tallet ble reformskolene etablerte. Den filantropiske redningsbevegelsen drev ulike typer av barneinstitusjoner fra ca.1830- og til århundreskiftet. Filantropien er bygget på privat velgjerdsarbeid, og var i følge Thuen (2009) koblet til et humanistisk ideal, religion og

menighetsarbeid. Begrepet fikk et nytt innhold på 1800-tallet. Det skulle ha et siktemål ut over den rene barmhjertighetstanken. Thuen skriver:

For barneredningens del ser vi dette i veldedighetsarbeidets innhold som nå ikke bare skulle handle om å yte omsorg, men også å gi barnet en oppdragelse med sikte på at det skulle klare seg på egen hånd, tjene samfunnet og oppføre seg vel i det senere liv (s. 94).

Før inngangen til det 20. århundre var institusjonene i Europa preget av å være oppbevaringsplasser for det som ble kalt "vanskjøttede og forsvarsløse barn". Institusjonene var store for å kunne håndtere mange barn på en gang. Barna sov i sovesaler, spiseroommene var kantinepreget, og oppholdsrommene var uten mulighet til ro og intimitet. Fra midten av 1800-tallet vokste det fram en ny type institusjoner. Disse ble betegnet som reformskoler, og var rettet mot "umulige barn". Barna skulle "reformerer" til gode borgere. I følge Colton & Hellinckx (1993) representerte institusjonene på den tiden regimer som var bygget på sterke disiplinære prinsipper, det sosiale klimaet var upersonlig, og kontakten med omverdenen var omtrent ikke-eksisterende, jevnfør også Goffman (1961).

Corbillon (1993) skriver også at forholdene for forlatte barn i Frankrike, var svært dårlige etter middelalderen. Det ble flere og flere av disse barna. De ble funnet på kirke-trappene, solgt eller byttet med noe annet. Dødeligheten i institusjonene var stor, opp til 100 %. Året 1638 ble i følge Corbillon starten på en mer moderne institusjonsomsorg med etableringen av et hjem for hittebarn i Frankrike. Omsorgspraksis, materielle forhold og forståelse av disse barnas behov ble vektlagt.

Colla-Müller (1993) beskriver også svært vanskelige forhold for forlatte barn på institusjonene i Tyskland helt fram til slutten av 1600-tallet. Han referer spesielt til arbeidshus hvor blant annet fattige og nødlidende barn fikk bo. Dødeligheten var stor. Mellom 50 og 70 % av de små barna på disse institusjonene døde av sykdommer eller svært dårlige levekår. Som i Frankrike, var det også i Tyskland et vendepunkt på slutten av 1600-tallet med etablering av institusjoner spesielt for barn og ungdom. Disse oppsto innenfor en sosial reformbevegelse ledet av Francke. I 1697 ble det grunnlagt et Waisenhus i Halle hvor målet var å oppdra inntil 2.300 vanskjøttede barn. Franckes barnehjem ble en modell for utviklingen av institusjonene det neste hundreåret, men møtte etter hvert massiv kritikk knyttet til forholdene ved disse institusjonene og også

høy dødelighet blant barna. Etter hvert vokste det fram nye ideologier i arbeidet med plasserte barn, blant annet bygget på ulike pedagogiske retninger.

Casas (1995) påpeker at et viktig rasjonale for framveksten av institusjonene var å ha moralsk kontroll over "vanskjøttede" barn og unge. Selv om institusjonene hadde en viss målsetting om å beskytte barna, syntes det overordnede målet heller å være å beskytte samfunnet mot barna og de ødeleggelsene de kunne bidra med. Flekkøy (1991) uttrykker blant annet at institusjoner og reformskoler framsto som svært effektive med hensyn til å isolere barna og spare samfunnet for synet av dem. Institusjonene var, i det 19. århundre, preget av pedagogisk tenkning og et kristent verdigrunnlag. Også under opplysningstiden var en ganske avansert pedagogikk framtredd sett i forhold til det som var vanlig på den tiden. Det var vektlegging på arbeidstrening og opplæring, og hvor sistnevnte ofte ble beskrevet som "moral education".

Norge¹

Legd var en vanlig anordning i Europa, og også i Norge. Legd var hjemlet i Magnus Lagabøters Landslover (1274 - 1276), for å hjelpe fattige i Norge. Legd betød at bøndene skulle gi fattige, eldre og barn mat og husly for en viss tid, før de måtte vandre videre til en ny gård. Legd blir beskrevet som den første form for offentlig styrt barneomsorg, og utviklet seg etter hvert til også å omfatte bortplassering av barn til en mer permanent fosterfamilie på landet. Legd var den vanligste måten å sørge for barns omsorg fram mot 1900 (Moseng, 2006, NOU 2004:23). I 1900 ble det forbudt å sette barn på legd (Lov om fattigvesenet, 1900).

Bortsetting, med hjemmel i den nye loven, kunne bare skje etter samtykke fra foreldrene, men de kunne nektes forsorgshjelp hvis de nektet å bortplassere barnet.

I følge NOU 2004:23 var det inntil midten av 1700-tallet kun tukthusene som ble brukt ved plassering av barn i Norge. Tukthusene ble opprinnelig etablerte som et mer humanitært sted å sone sin straff enn i fengsel/slaveri. Tukthusene var ikke ment som straffeanstalter, og det satt personer der som var dømt for mildere forbrytelser, herunder løsløst. De innsatte på tukthusene ble ikke kalt fanger, men lemmer (fattiglemmer). Intensjonen med tukthusene var at de skulle være oppdragelsesanstalter med streng tuktt og orden (Norsk Fengselsmuseum, Webside). Barn kunne også plasseres i tukthus.

¹ Jevnfør også Østerhaug (2006) som har en interessant og utfyllende beskrivelse av barnehjem i et historisk lys i boken "Fasetter av sosialt arbeid" (Omre, Schjelderup og Østerhaug (red)).

Andersen (2005) har skrevet en oppgave om barn på Christiania Tukthus. Her kunne foreldre og husbonder plassere ulydige barn, også uten dom. Barn kunne også dømmes til tukthusstraff. 187 ulydige barn ble innsatt i perioden 1741 - 1771. Andersen skriver:

Tukthuset var et ledd i fattighjelpen, og dette avspeiler at det var i trange sosiale kår at ulydigheten oppstod. Dette innebar også at vilkårene for en effektiv utøvelse av tukt og refs ikke var til stede fra foreldrenes side. For eksempel var mange av foreldrene enkemødre. Dette styrker bildet av tukthuset som et redskap for myndighetene i assistanse for foreldrenes opptuktelse av egne barn (abstrakt).

Tidlig på 1600-tallet ble de første kombinerte "Tugt- og Børnehus" etablerte i København og Stockholm. Etter mønster fra barnehuset i København, ble det første barnehjemmet offisielt innviet i Trondheim i 1637. Institusjonen ble kalt Børnehuset og var kun forbeholdt gutter. Jenter fikk plass i Verkhuset som ble etablert omtrent samtidig som Børnehuset. Verkhuset "hadde mange kvinner som kunne gi små- og spedbarn nødvendig pleie og omsorg". Det ble derfor sett på som et verdifullt bidrag også til å oppdra og gi omsorg til små guttebarn. Børnehuset bygget på prinsipper fra Waisenhusbevegelsen. Gjennom arbeid, utdanning, disiplin og religion skulle barna læres opp til å bli gudfryktige og nyttige samfunnsborgere. I 1646 ble det etablert et nytt Waisenhus i Bergen, og deretter ett i Christiania i 1670. I 1732 ble enda et Waisenhus etablert i Trondheim. Selv om disse institusjonene etter hvert ble lagt ned, ble det fortsatt etablert Waisenhus i Norge, blant annet i Oslo (Christiania) i 1788 og i Stavanger i 1877 (jevnfør NOU 2004:23, Utgaard, 1997, Hagen, 2001).²

Fra siste halvdel av 1800-tallet ble det etablert mange barnehjem i Norge. Disse var drevet av frivillige organisasjoner, og eksisterte lang inn i forrige århundre.

Drift og ansvar for barnehjem ble fra 1900-tallet hjemlet i vergerådsloven. Filantropisk barnevern ble erstattet med offentlig. Imidlertid fikk barnehjemmene gjennom vergerådperioden for det meste råde grunnen selv. Selv om det var store mangler ved institusjonene, grep myndighetene i liten grad inn med tiltak som kunne bedre forholdene. Barnehjemmene var på mange måter et nedprioritert område som virket å være preget

² Det er også utgitt en historisk bok om Barnehjem i Telemark gjennom 150 år (Young 2004). Denne gir er interessant innblikk i barnehjemmenes historie i dette fylket både med hensyn til barnehjemmenes utvikling og innhold.

av politisk tilbakeholdenhet som medførte en neglisjerende og ansvarsfraskrivende holdning (NOU 2004:23).

"Barnehjemmene August Hermann Francke og Dr. Barnardo" ble åpnet i 1896, og var forløperen til det som seinere fikk navnet Wøyen guttehjem. Barnehjemmet ble oppkalt etter Francke (1663 - 1772) som var en tysk professor i teologi. Francke opprettet blant annet et Waisenhus i Tyskland for barn med dårlig hjemmemiljø som forhindret læring i ordinær skole. Franckes prinsipper hadde sitt fundament i pietismen, og at all opplæring skulle skje til Guds ære, representert gjennom en streng religiøs oppdragelse. Pietismen spredte seg etter hvert også til Norge, og fikk stor innflytelse på innholdet i barnehjemmene og også skolehjemmene. Barnardo var mer en filantrop, og hans tanke om barnehjemmene var at de skulle representere en familiemodell med mange små hjem og en "mor" og mye omsorg. Det viste seg vanskelig å forene disse to modellene i Norge (Hagen, 2006).

Barneherberger var også en form for barnehjem som eksisterte i første halvdel av forrige århundre. Noen av disse ble også omtalt som barnehjem, selv om de i følge Wiesener (1948) hadde som opprinnelig oppgave

å by et *midlertidig oppholdssted* for barn som hurtig må skaffes tak over hodet fordi de av en eller annen grunn blir uten pleie og tilsyn i sitt hjem, for eksempel ved husmangel, morens sykdom, sykehusopphold eller død. For det annet å være en *observasjonsanstalt* for de barn som må settes bort, idet der trengs noen tids iakttagelse av kyndige og trenede folk for å finne ut hvilket anbringelsessted passer best for det enkelte barn, alt etter dets alder, dets sjelelige og legemlige forhold. I forbindelse med iakttagelse står – for det tredje – en viss *oppdragende virksomhet*, særlig når det gjelder barn som kommer inn under kategorien forsømte barn. Oppholdet i herbergene kan vare fra noen døgn til et par år... (s. 30).

Det var for det meste Frelsesarméen som opprettet og drev barneherberger. Et par ble opprettet og drevet av Norsk misjon blant hjemløse, og noen var kommunale.

Den filantropiske barneredningen kom også til Norge. Bygget på prinsipper fra denne, ble det etter hvert opprettet flere oppdragelsesanstalter primært for gutter. Disse skulle også være et tilbud til barn med tilpasningsvansker.

Den første anstalten ble åpnet på Grønland ved Christiania i 1841³. Anstalten skulle være en "Rednings- forbedrings- eller forsørgelsesanstalt fornemlig for forlatte, forsømte eller vanartede ældre børn" (Hagen, 1914, s.3). Allerede året etter startet arbeidet med å skille denne redningsanstalten fra "Asylskolen" på Grønland, som den var knyttet til, og i 1846 flyttet den til et lokale i Peberviken som var skjenket av grosserer Tofte (gavebrevet ble utstedt 20. mars 1847). Anstalten fikk navnet Toftes gave i henhold til bystyrebeslutning i Kristiania 9. juni 1847. Toftes gave var eneste redningsanstalt for unge helt fram til 1881 da Ulfnesøens oppdrageranstalt ble opprettet. Et spesielt forhold ved Toftes gave var at begge kjønn av høyst ulik alder ble anbrakt der.

På anstalten var det gutter og jenter helt ned i 10-årsalderen og opp til 22 ½ år. Hagen (1914) formidler følgende syn på Toftes gave:

Forstanderne sees oftere at besvære sig over denne mangel paa forstaaelse fra samfundets side. "Anstalten", heter det "har vært anset som en slags straffeanstalt, et deportationssted". Den anvendes som saadan og som magdalenastiftelse, idiotanstalt, kort sagt, den har skullet tilfredsstille mange heterogene fordringer (s. 4).

Toftes gave flyttet i 1858 til gården Risebro i Ullensaker, og i 1877 til Sund på Helgøyen. Fra da av opphørte Toftes gave å være fellesanstalt for jenter og gutter. Forholdene ved Toftes gave ble bedre ved flyttingen til Sund. Det var mer hensiktsmessig med ett kjønn, de nye omgivelsene var bedre blant annet med mye jordbruksland som guttene kunne dyrke, og etter hvert fikk anstalten mer tidsmessige lokaler. Staten tok også større ansvar ved å gi midler til mer hensiktsmessig bebyggelse og årlige tilskudd til driften.

I 1881 åpner landets andre oppdrageranstalt, Ulfnesøens oppdragersanstalt i Osterfjord ved Bergen. Den hadde plass til 30 gutter, helst fra Bergen. Både anleggene og virksomheten på Ulfnesøy representerte et vesentlig framskritt både teknisk og pedagogisk. Bygningene var tiltalende, det var vakre beplantninger og lyse, vennlige rom og en velutstyrt skole. Den neste oppdrageranstalten ble etablert i 1888, Lindøens oppdrageranstalt ved Stavanger. Den var for "moralsk forkomne gutter" og ble opprettet som en ny avdeling av Bethaniastiftelsene som tradisjonelt hadde tatt i mot "vuggebarn" og foreldreløse gutter, men ikke gutter som "... hadde utmerket seg ved utskiel-

³ Informasjon om oppdrageranstaltenes tilblivelse, er i det alt vesentligste hentet fra Kirke- og undervisningsdepartementets jubileumstidsskrift av 1914 om Norges Skolehjem, forfattet av J. Chr. Hagen.

ser eller fordærvelse av nogen art...". Da det viste seg at en "moralsk fordervet gutt" var kommet inn i et av hjemmene, og måtte sendes bort, ble det sett på som et behov å opprette en anstalt som nettopp kunne ta i mot de "fordervede", og Lindøen ble en realitet. I 1895 ble Falstad (på Ekne ved Levanger) som den siste av oppdrageranstaltene, opprettet. Anstalten lå på fastlandet i Nord-Trøndelag, og det tradisjonelle øyprinsippet knyttet til oppdrageranstaltene ble dermed brutt.

De fleste barna ble plasserte av de kommunale fattignemdene. Oppdrageranstaltene sto under kirkedepartementets overtilsyn, og fra 1874 kunne også kriminelle barn plasseres der ved dom. Disse ble holdt under oppsyn fra justisdepartementet. Etter endring av kriminalloven i 1874, kunne også domstolene dømme barn til opphold i oppdrageranstalt i stedet for fengsel. Vergerådsloven hjemlet opprettelse av to nye institusjonstyper, skolehjem og tvangsskoler. Oppdrageranstaltene skiftet også navn til skolehjem. I henhold til loven hørte barnehjemmene, skolehjemmene og tvangsskolene inn under barnevernet (Moseng, 2006, NOU 2004:23).

Vergerådsloven av 1900 markerte et brudd med den filantropiske epoken i barnefor sorgen, som gjennom 1800-tallet hadde nedfelt seg i ulike institusjoner. Innføring av loven medførte omfattende endringer med hensyn til plassering av barn i institusjon. I henhold til § 27 skulle staten sørge for at det fantes skolehjems plasser for de barna vergerådet besluttet å anbringe i slike. Staten kunne gi tillatelse til bruk av private eller kommunale skolehjem når de var innrettet etter vergerådslovens bestemmelser, og hadde fått godkjent sin plan, men dette gjaldt kun for de såkalte vanlige skolehjem (NOU 2004:23).

Ingen av oppdrageranstaltene tilfredsstilte fullt ut de krav vergerådsloven stilte til de nye skolehjemmene. Etter at loven ble vedtatt i 1896, fikk anstaltene noe tid på seg til å gjøre nødvendige endringer slik at de kunne tilfredsstille lovens krav til skolehjem i "statsorganisasjonen af tvangsopdragelse" som det het i departementets skriv til institusjonene (NOU 2004:23). Bortsett fra Toftes Gave, ble således oppdrageranstaltenes historie kort. Den omfatter stort sett de to siste 10-årene på 1800-tallet. Etter at vergerådsloven trådte i kraft, ble de tre oppdrageranstaltene Toftes gave (1900), Ulfesnesøy (1900) og Falstad (1901) omgjort til mildere skolehjem, mens Lindøy ble kommunal tvangsskole for Stavanger kommune (1900 - 1907), og fra 1907 kommunalt skolehjem for Stavanger.

15. september 1900 ble Bastøy skolehjem (ved Horten) innviet. Bastøy var vergerådsreformens mønsteranstalt som staten planla og bygde fra grunnen av. Bastøy ble organisert etter en "familiemodell" med etter hvert fem hjem med hver sin "husfar" og to andre ansatte. Fra 1911 fikk hvert hjem en kvinnelig assistent som skulle "representere det moderlige element i hjemmet" (Hagen, 1914). Hvert hjem hadde også sitt eget uteareal som kunne brukes til lek, ballspill og sløydaktiviteter. Etter hvert opprettet staten flere skolehjem: Bærum skolehjem og Ree skolehjem (ved Stjørdal), begge for piker, kom i 1900. Toten skolehjem (ved Kraby), også for piker, kom i 1901. I 1910 ble Vaak skolehjem (ved Moss) opprettet etter initiativ av Smaalensbyenes kommunestyre. Skolehjemmet ble godkjent ved kongelig resolusjon og fikk statsstøtte.

Leira skolehjem (ved Trondheim) ble opprettet som et privat arbeidshjem for unge jenter i 1909. Staten overtok hjemmet i 1919, og Leira ble da skolehjem for jenter. Buskerud skolehjem ble opprettet samme år (1919), og det ble drevet av flere kommuner i samarbeid. Deretter kom Trogstad skolehjem i 1937, som var privat, og endelig Åsgård skolehjem i 1942, som var statlig.

I 1951 kom Lov om spesialskoler. Dette førte til opprettelse av spesialskoler innenfor flere områder; blant annet for barn og unge med tilpasningsvansker. Sistnevnte erstattet de tidligere skolehjemmene. Selv om dette var skoler som hadde undervisning som hovedoppgave, hadde mange av barna levd i omsorgssvikt hjemme, og ville nok oppfylle kriteriene for plassering i barneverninstitusjoner. På 1960-tallet ble psykiatriske behandlingshjem for barn og unge etablerte. Spesialkolene i sin opprinnelige form ble nedlagt på begynnelsen av 1990-tallet, etter at Kirke- og undervisningsdepartementet startet en omstrukturering av spesialundervisningen. Selv om en kan anta at mange unge som tidligere var i spesialkolene, nå ble plasserte i barneverninstitusjoner, er det uklart om det ble en målgruppe-forskyvning mot alvorlig atferdsproblematikk i institusjonene, og om dette bidro til faglig opprustning. Fra 1960 og utover ble det utviklet alternativer til de tradisjonelle institusjonene med mer vekt på tilpasset tilnærming til den enkelte ungdom. Rostad ungdomshjem og Buskerud-prosjektet er eksempler på dette. Generelt ble også institusjonene rustet opp både materielt og faglig, og lange opphold (oppvekst) ble erstattet med kortere opphold (Hagen, 2001).

Barnehjem for spesielle grupper barn⁴

Taterbarn og krigsbarn er to grupper med barn med særlige behov. Moseng (2006) beskriver et "redningsprosjekt" for taterbarn., hvor det før siste verdenskrig ble opprettet fem barnehjem, drevet av Norsk misjon blant hjemløse, hvor vergerådet kunne plassere taterbarn. Barna ble tatt fra foreldrene, og all kontakt ble brutt. Barna ble på mange måter "fratatt sin identitet". På et ideologisk grunnlag skulle de assimileres til norske forhold.

Krigsbarn er barn med norsk mor og tysk far (krigssoldat). Den tyske organisasjonen "Lebensborn" hadde som formål å ta seg av "rase- og arvebiologiske verdifulle mødre og barn". De norske krigsbarna og deres mødre oppfylte dette kravet, og mange fikk hjelp fra "Lebensborn" som opprettet fødehjem, mødre hjem og barnehjem i Norge. I juli 1945 ble det opprettet et krigsbarnutvalg som vurderte flere alternativer for disse barna; blant annet utsendelse til andre land. Konklusjonen ble imidlertid at vergeråd og fattigstyret hadde ansvar for barna og deres familier, så de fikk bli i Norge. Etter hvert ble også norske krigsbarn i Tyskland hentet hjem. Mange krigsbarn endte i barnehjem hvor de har fortalt om forhold som systematisk undergravde følelsen og opplevelsen av egenverd.

INSTITUSJONSKRITIKK

Det er ingen automatikk i at nye lovbestemmelser fører til umiddelbare endringer. Rammebetingelsene, som kan muliggjøre endringer, må også være til stede. En kan stille spørsmål ved om disse rammebetingelsene var til stede i Europa i forrige århundre. Europa var preget av fattigdom og uro i første halvdel av 1900-tallet, og i flere land måtte institusjonene opptre i rollen som oppbevaring for barn som hadde mistet sine foreldre i krigen. I et slikt perspektiv vil institusjonenes kvalitet bli av underordnet betydning. Den viktigste oppgaven for institusjonene i mange land var å gi foreldreløse barn et tilbud. Finland er et eksempel på utfordringene knyttet til ivaretagelse av disse barna. Etter andre verdenskrig ble 50.000 finske barn foreldreløse. I 1946 var ca. 20.000 barn plasserte, de fleste i store og gamle institusjoner. Det tok lang tid å rehabilitere disse institusjonene. Dette både med hensyn til størrelse og innhold, med den konsekvens at mange barn fikk en svært vanskelig oppvekst (Kempainen, 1991).

⁴ Dette avsnittet er bygget på informasjon fra NOU 2004:23, Moseng, 2006, Hagen, 2001.

På 1950- og 1960-tallet opplevde institusjonene en stor tillitskrise. Det ble stilt spørsmål ved om disse i det hele tatt kunne ivareta barn og unges oppvekst og oppdragelse. En økende samfunnsinteresse for institusjonenes indre liv, og de mange skandalene om uverdige forhold, førte til krav om materiell og faglig rehabilitering.

Det var ulike årsaker til at institusjonenes kvaliteter kom i søkelyset midt i forrige århundre. For det første var det en økende sosial kritikk i Europa på 1900-tallet. Europa var i en oppbyggingsfase etter siste verdenskrig. Det var stor arbeidsledighet, og mange levde under uverdige menneskelige forhold.

Dette førte til en opptatthet av humane forhold, og menneskerettigheter og menneskelige behov framsto som sentrale, bærende elementene i en ønsket velferdsutvikling. Kritikken utfordret også barneverninstitusjonen, blant annet passet ikke dens rykte som oppbevaring inn i en slik tenkning. Det ble satt spørsmål både ved den filosofien som lå til grunn, og den behandlingen barna fikk.

Kritikken var åpenbar i flere europeiske land. Colla-Müller (1991) beskriver kritikken fra venstrekreftene i Tyskland som ga sosialpedagogene skylden for det de kalte institusjonsomsorgens misère. I 1968 ble det satt i gang en kampanje som førte til både en politisk og faglig debatt, og store endringer ble gjennomførte. Institusjonen skulle ikke lenge være en "isolert øy" i samfunnet, men en integrert forordning i en lokal kontekst. Goffmans totale institusjon ble forlatt til fordel for familiemodellen (Fromman, Haag & Trede, 1991).

Internt i institusjonene ble det utformet nye strategier for faglig innsats. Det ble blant annet lagt vekt på veiledning og kommunikasjon med barna. Sosialpedagogikk, som faglig strategi, ble styrket, og begreper som normalisering og selvstendiggjøring ble innførte. Disse begrepene hadde (bevisste) positive konnotasjoner, og de sto i kontrast til tidligere "negative" begreper som for eksempel institusjonalisering (Jones, 1979).

Institusjonskampanjen gjenspeilte seg i de fleste landene i Vest-Europa (Colton & Helinckx, 1993). Et eksempel var i den tysktalende delen av Sveits som ble sterkt påvirket av den tyske kampanjen. Dette førte til på 1970-tallet, et skifte fra "...the social-patriarch organizational structure still dominant in some places was abandoned in favour of a participative-democratic concept" (Tuggener 1991, s. 263). I Østerrike ble det i 1971 innført det som Eichmann (1991) kaller "en ny humanitær praksis i institusjonene". Liknende utvikling fant sted i Sør-Europa. I Italia, ble det på 1960-tallet

gjort forsøk på å endre institusjonene til noe bedre. Dette etter rapporter om at disse kunne representere forferdelige regimer. Det ble en viss bedring i nord, men de svært vanskelige forholdene ble opprettholdt i sør (Gugliemetti & Sapucci, 1991). Casas (1993) refererer til et faglig opprør mot de spanske institusjonene på 1970-tallet. I følge ham ble institusjonene framstilte som "Large, impersonal institutions characterised by authoritarian regimes based on religious dogma" (s. 198). I motsetning til i Tyskland, hvor opinionen var en sterk pådriver for å få til endring, framsto det "spanske opprøret" som mer internt. I Spania var det institusjonsarbeidere og sosialarbeidere som var arkitektene bak kritikken, og krav om endringer. Institusjonsomsorgen i England og Irland fulgte samme utviklingen som på kontinentet. Dette omfattet en total reorganisering som blant annet førte til sterkere kvalifiseringskrav til ansatte, og endringer fra store institusjoner til grupper (Dolan, 1991).

I Skandinavia gjennomgikk også institusjonene endringer. Det ble blant annet færre og mindre institusjoner. I Danmark ble det på 1960-tallet opprettet "residential treatment centres" som krevde en profesjonell og spesialisert stab (Palsvig, 1991). I Sverige ble det i 1968 satt ned en kommisjon som skulle analysere forhold knyttet til velferd. Den konkluderte blant annet med at institusjoner måtte forstås som "the last resort", og at nærmiljø- og familiebaserte tjenester skulle prioriteres for utsatte barn (Lindeman, 1991).

Noe av den tidligste kritikken av institusjonene i Norge kom fra Eilert Sundt da han i 1870-årene stilte spørsmål ved om institusjonene i det hele tatt egnet seg som plasseringstiltak for ungdom. Han mente fosterhjem måtte være mye mer formålstjenlig (Moseng, 2006, NOU 2004:23). Det ble spesielt stilt spørsmål ved forholdene ved Tofte Gave. En venstrepolitiker skrev et kritisk innlegg i en avis i Christiania, hvor konkrete forhold knyttet til straffeovergrep, grov omsorgssvikt og uhygieniske forhold, ble beskrevet.

Blom (2004) karakteriserer institusjonene slik:

Oppdrageranstaltene hadde mest preg av å være fengsel. Barna var isolert fra samfunnet, foreldre og andre barn. Det er i ettertid godt dokumentert at arbeidet var hardt, kostholdet dårlig, skolegangen mangelfull og den fysiske avstraffingen meget kritikkverdigg. Årsrapportene fra institusjonene ga ikke et korrekt bilde av tilstanden. For det enkelte barn var oppholdet ofte mer til skade enn til gagn (s. 68).

På slutten av 1800-tallet kom det sterke anklager om omsorgssvikt og overgrep rettet mot Toftes Gave. Oppdrageranstalten ble beskyldt for straffeovergrep, grov omsorgssvikt og dårlige hygieniske forhold. I 1897 kom også sannsynligvis Norges første barnehjemsak for retten hvor hjemmets bestyrerinne ble anklaget for å ha mishandlet sju barn (NOU 2004:23).

De materielle og hygieniske forholdene i institusjonene var også svært dårlige. Flekkøy (1991) har følgende beskrivelse av de dårlige hygieniske forholdene, og også straffemetoder i institusjonene tidlig på 1900-tallet:

Rotten and mouldy mattresses, open and dirty urinals in the dormitories, wet and ragged blankets, a headmaster who beats the children with his cane regularly were part of the daily life of children placed in such institutions - In 1913 - 1914 approximately 150 children (s. 32).

På begynnelsen av 1900-tallet var forholdene på mange institusjoner og reformskoler så dårlige at det ble omtalt i nyhetene i 1908. En av de store skandalene omhandlet Bastøy skolehjem. Skolehjemmet ble opprettet i 1900 som en direkte konsekvens av vergerådsloven. En lærer skrev i 1907 en bok om forholdene ved hjemmet som ble avdekket til å være under en hver kritikk (Ustvedt, 2000). Hjemmet skulle være et flaggskip som skulle ta seg av forsømte barn, og gi dem oppdragelse i henhold til bestemmelsene i vergerådsloven. Selv om hjemmet skulle være av "streng art", gikk dette alt for langt.

Storø (2010) skriver blant annet:

Institusjonen "tilbød" en fengselslignende hverdag der alle guttene gikk i uniformer og der de aldri ble tiltalt ved navn – kun ved nummer. Disiplinen var svært streng. Den ble håndhevet ved fysisk avstraffelse, med slag med hånd og med pisk, og ved isolering på enecelle (Kronikk Aftenposten).

Selv om det var skandaler og negative rykter som dominerte når institusjonene ble omtalt, påpeker Hagen (2001) at bildet av norske institusjoner nok var noe mer nyansert enn ryktene kunne gi uttrykk for. Barn og ungdom fortalte også om positive opplevelser knyttet til institusjonsoppholdet. Det var et sted de opplevde å få god omsorg, og for mange ble institusjonen deres redning.

BARNEMISHANDLING OG OMSORGSSVIKT I INSTITUSJONER

På 1990-tallet fortalte flere barn, som tidligere hadde bodd på barnehjem og skolehjem i Norge, rystende historier om opphold preget av mishandling og omsorgssvikt. Dette eskalerte i omfang ettersom flere og flere tidligere barnehjemsbarn sto fram og fortalte sine historier. Organisasjonen "Rettfærd for taperne" tok opp dette, og temaet ble satt på den politiske dagsorden.

I 2004 ble det foretatt en nasjonal kartlegging av omsorgssvikt og overgrep i barneverninstitusjoner i tidsrommet 1945 til 1980 (NOU 2004:23). Utvalget som gjennomførte kartleggingen, var ledet av Edvard Befring, og mandatet var å framskaffe kunnskap om omsorgssvikt og overgrep i institusjoner for barn, som hadde vært plasserte av barnevernet, i perioden 1945 - 1980. Utredningen satte søkelys på barnehjem og skolehjem/spesialskolene, og konkluderte med at et stort antall barnehjemsbarn og spesialskoleelever hadde blitt utsatt for fysiske overgrep som også var direkte lovstridige. Utvalget fant også at det hadde forekommet seksuelle overgrep ved mange av institusjonene, både fra ansatte, men også fra andre beboere. Det ble også påvist store mangler knyttet til tilsyn og kontroll.

NOU 2004:23 bygget blant annet på informasjon fra gransking av barneverninstitusjoner benyttet av Bergen kommune (granskingsrapport Bergen, 2003). Etterfulgt av granskningen i Bergen og NOUen, ble det gjennomført flere granskinger.

Bolstad og Tjelflaat har i to tidsskriftsartikler (2008) formidlet funn fra fem norske granskingsrapporter: Bergen (2003), Oslo (2005), Stavanger (2006), Trondheim (2007) og Kristiansand (2007). Totalt 570 tidligere barnehjemsbarn og 230 tidligere ansatte ble intervjuet. I artikkelen ble funnene fra granskingsrapportene kategoriserte i fire hovedtema: 1) Daglig omsorg, 2) Følelsesmessig omsorg, 3) Fysisk mishandling og straffereaksjoner og 4) Seksuelle overgrep.

Når det gjaldt daglig omsorg, ble dette av granskingskommisjonene vurdert i relasjon til nivået i den tidsperioden granskingene omfattet. Med hensyn til klær, ble det funnet tilfredsstillende, selv om tidligere beboere rapporterte om at de måtte gå med institusjonseide klær som både kunne være utslitte og av feil størrelse. Noe dårlig kost ble rapportert opp til midt på 60-tallet. Måltider ble av mange opplevd som negativt med tvungen mating og matnekt som straff, og fysisk mishandling i måltidsituasjonen. Med hensyn til følelsesmessig omsorg, rapporterte mange av de tidligere barnehjemsbarna at de, i de fleste situasjoner ble overlatt til seg selv, og at de som oftest ikke hadde

voksne de kunne vende seg til for trøst, trygghet og fortrolighet. Konklusjonen var at inadekvat sosial støtte var gjennomgående.

Mange av informantene fortalte om alvorlig og systematisk mishandling. Det kunne være harde slag med hånden eller knyttneven mot kroppen, bli slått med harde gjenstander, spark og juling, eller å bli dratt etter ørene eller håret. Barnehjemsbarna ble også stengt inne i kjellere eller andre små rom som minnet om celler. Vold og mishandling mellom guttene var også et tema som ble tatt opp flere ganger, og at de ansatte kunne tillate dette i "pedagogisk øyemed". I noen institusjoner var brutal atferd fra ansatte en daglig foreteelse, og det ble påpekt at det ofte var institusjonens leder (eller nestleder) som utførte mishandlingen eller "kommanderte" andre ansatte til dette. Mange institusjoner legitimerte og systematiserte vold mot barna.

Seksuelle overgrep ble kategorisert i to hovedgrupper: Fysiske og ikke fysiske overgrep hvorav sistnevnte ble definert som seksuell aktivitet uten direkte fysisk kontakt. Barnet blir utsatt for ubehagelig stimulering og misbruk i form av trusler og trakassering. Granskingene avdekket at begge former for seksuelle overgrep hadde forekommet på mange av institusjonene, og på omtrent alle skolehjemmene. Overgrep ble utført av personalet og andre beboere. Gutter ble utsatt for mer alvorlig fysisk seksuell mishandling, mens jenter fortalte mer om seksuell trakassering.

Flere kommuner opprettet etter granskingene erstatningsordninger for tidligere barnehjemsbarn.

FORSKNINGSKRITIKK

Forskningsresultater, som ble lagt fram midt i forrige århundre, bidro både til kritikk og svekket faglig legitimitet knyttet til barneverninstitusjonene. Rundt 1950 viste flere studier at institusjonsplassering hadde en negativ effekt på barns utvikling (Spitz, 1945, Bowlby, 1951, 1958, Pringle og Bossio, 1958). Kritikken gikk spesielt ut på at plassering førte til atskillelse og tilknytningsbrudd mellom mor og barn, noe som kunne føre til deprivasjon og skape store problemer seinere (Se Bowlby: "Attachment" (1969), "Separation" (1973) og "Loss" (1980)). Bowlby hevdet også at institusjonen, med sin pedagogiske innretning, ikke ville være i stand til å bøte på eller behandle skadene av bruddene. Goffmans (1961) forskning på 1950-tallet, som resulterte i teorier om "den totale institusjon", bedret heller ikke på tilliten til institusjonene. I hans perspektiv kunne institusjonen forstås som et isolert samfunn med sterke grenser til verdenen

utenfor, og dermed bli definert som en negativ setting. Dette ble forsterket gjennom anvendelse av begreper som institusjonalisering, stigmatisering og avvik. De negative forskningsresultatene bidro blant annet til at "institusjonenes ødeleggende rolle" ble tatt opp i WHO. Dette på bakgrunn av en rapport utarbeidet av Bowlby (1951).

Kritikken førte til krav om endringer av institusjonsomsorgen og om endringer i lovverk. Dette fikk ulike konsekvenser i ulike land. I Danmark dannet Bowlbys rapport til WHO grunnlaget for nytt lovverk blant annet rett mot barn i institusjoner. I følge Palsvig (1991) ble den danske Lov om barneverntjenester av 1958 (implementert i 1964), i stor grad, basert på prinsipper fra Bowlbys idéer. Noen land ble i liten grad påvirket av forskningskritikken, mens det i andre land tok lang tid å få gjennomført endringer. I Storbritannia ble idéer og prinsipper om å forhindre institusjonsplasseringer først nedfelt i "The Children and Young Persons Act" i 1968, nærmere 20 år etter de negative forskningsresultatene.

TORILL TJELFLAAT

Barn i barneinstitusjoner – Rettigheter og Omsorg - Et tilbakeblikk i historien

KAPITTEL 3 BARNEHJEM OG SKOLEHJEM UNDER KRIGEN

INNLEDNING

Intensjonen med dette kapittelet er å formidle noen inntrykk fra opphold i barneverninstitusjoner under krigen. Informasjonen bygger på arkivmateriale, litteratur, annet skriftlig materiale og utsagn fra tidligere barnevernsbarn, blant annet gjennom intervjuer. Innholdet i kapittelet vil ikke være fyldegjørende, og selvfølgelig ikke representativt for alle barn som oppholdt seg i barneverninstitusjoner under krigen. Mye informasjon om barns opplevelser og barneverninstitusjoner er ikke videreformidlet, og det som er formidlet vil naturlig nok kunne være fragmentert og tilfeldig. I arkivmaterialet finner vi ofte beskrivelser av spesielle hendelser, og lite informasjon om "dagliglivet". Jeg har forsøkt å lage noen hovedoverskrifter som beskriver de mest sentrale temaene fra vårt materiale, og som kan synliggjøre krigens påvirkning ut over det "normale" for barn i barneverninstitusjoner.

Som beskrevet under funn fra granskinger i forrige kapittel, kunne den "normale" institusjonshverdagen, for mange barn, være preget av vold, mishandling og overgrep. Det ble imidlertid formidlet lite fra barns opplevelser av å være på institusjon under krigen, i granskningene gjennomgått av Bolstad og Tjelflaat (2008). Dette både fordi de enkelte granskningene ikke omfattet denne tidsperioden; Oslo (1954 - 1993), Bergen (1954 - 1980), Stavanger (1954 - 1993) og Kristiansand (1945 - 1980). Granskningen i Trondheim hadde imidlertid ikke noe starttidspunkt for plassering, men varte fram til 1980 (1986 for Stavne skole). Noen tidligere barnehjemsbarn, som ble omfattet av granskningen i Trondheim, bodde således på institusjoner under krigen. Tre av disse ble intervjuet av granskingsutvalget. Disse guttene fortalte om mye straff og vold også under krigstiden. Selv om de fleste granskningene omfattet perioden etter krigen, kan en anta at de regimer som ble "oppdaget" gjennom disse, ikke oppsto i etterkrigsårene, men antageligvis hadde vært symptomatisk for mange institusjoner lenge før dette.

Et eksempel fra Stavne skolehjem viser også at skolehjemmets voldsregime ble opprettholdt under krigen. Stavne skolehjem ble en måneds tid før evakueringen til Skjetlein jordbruksskole, forflyttet til Kystad gård. Guttene fortalte at i den perioden slo styreren dem ekstra mye. En av guttene fortalte også at han en dag fikk beskjed om at faren var død. Båten, som han var på, ble torpedert. Gutten begynte å grine. Da fikk

han en skikkelig ørefik med beskjed om at "Det er vel ikke noe å grine for". Dette ble bekreftet av en annen gutt som hadde sett hva som skjedde (Granskingsrapport Trondheim, 2007).

Denne episoden viser at styreren ikke hadde noen sympati eller forståelse for den merbelastningen krigen generelt medførte for guttene, og påvirkningen en slik tragisk hendelse hadde på den rammede gutten. Guttens sorg ble besvart med vold, i stedet for hjelp og trøst.

PLASSERTE BARN UNDER KRIGEN

Som vi ser av tabell 1, var det en liten nedgang i antall barn som var plasserte i familiepleie fra 1939 til 1944 (ved årets utgang). Vi ser en omvendt trend når det gjelder plassering i barnehjem, skolehjem og tvangsskole. Disse har alle en klar økning av antall barn i krigsårene. Det er interessant at antall plasserte gutter var stabilt under krigsårene, mens det var jentene som sto for økningen. Jentene utgjorde ca. 45 % av alle som ble plasserte borte fra hjemmet i 1944. Historikeren Astri Andresen (2006) har pekt på at den klare økningen av jenter i skolehjem under og like etter krigen, hadde sammenheng med et sterkere fokus på sedelighetsproblemer i kjølvannet av tyskerens nærvær. Vi kan også lese av tabellen at barn som ble besluttet bortsatt nesten ble fordoblet i løpet av krigsårene.

Forsømte barn i forpleining 1939-1944 – fra Historisk Statistikk

Taux de réduction à l'alcool en 1944: Pour eau-de-vie 40.50, pour bière de taxe d'impôt I: 0.91, II: 0.00, III: 0.00, pour vin fort 19.0, pour vin léger 10.0 et pour vin de fruit 17.6.

Tabell 270. Forsømte barn i forpleining 1939—44.
Enfants moralement abandonnés 1939—44.

År Années	I alt barn i saker avsluttet i året Nombre total des enfants dans les affaires décidées pendant l'année	Barn besluttet bortatt i året Nombre des enfants qui ont été placés pendant l'année					Barn i forpleining ved årets utgang Nombre des enfants soumis à l'éducation correctionnelle à la fin de l'année					
		i familie ¹ dans une famille	i barnehjem ² dans un asile d'enfants	i skolehjem dans un internat correctionnel	i tvangsskole dans une école correctionnelle	i alt total	i familie ¹ dans une famille	i barnehjem ² dans un asile d'enfants	i skolehjem dans un internat correctionnel	i tvangsskole dans une école correctionnelle	i alt. total	
											Gutter Garçons	Piker Filles
Riket. Royaume												
1944.....	2 076	363	259	285	37	944	1 666	1 165	720	71	1 972	1 650
1943.....	2 444	351	318	380	67	1 116	1 632	1 128	739	69	1 992	1 576
1942.....	2 399	302	286	331	57	976	1 534	1 129	698	79	1 956	1 484
1941.....	1 522	246	330	328	70	974	1 527	1 025	624	77	1 871	1 382
1940.....	1 455	156	151	174	63	544	1 602	946	555	65	1 854	1 314
1939.....	1 668	159	189	201	35	584	1 726	973	560	60	1 966	1 353
Bygder. Comm.r.												
1944.....	1 073	220	100	127	7	454	853	474	308	23	909	749
1943.....	1 189	233	120	183	8	544	811	469	306	16	912	690
1942.....	1 141	175	123	142	12	452	760	457	291	20	879	649
Byer. Villes												
1944.....	1 003	143	159	158	30	490	813	691	412	48	1 063	901
1943.....	1 255	118	198	197	59	572	821	659	433	53	1 080	886
1942.....	1 258	127	163	189	45	524	774	672	407	59	1 077	835

¹ Herunder barn som har arbeid. ² Herunder verne- og redningshjem, hjem for åndssvake m. v.

Ifølge Wiesener (1948), eksisterte det 101 barnehjem under hele krigen. Ca en tredjedel av hjemmene var etablerte før 1910. Kun seks av hjemmene ble opprettet etter 1930 hvorav ett under krigen. Det var barnehjem i alle fylker bortsett fra i Troms. I tillegg til hjem som var operative under hele krigen, ble noen hjem nedlagt i løpet av krigsårene.

Da krigen brøt ut, var det sju skolehjem for gutter og fem skolehjem for jenter. Skolehjemmene var før år 1900 forbeholdt gutter, bortsett fra en blanding av gutter og jenter ved Toftes Gave på 1800-tallet. Like etter at vergerådsloven trådte i kraft, ble det etablert flere skolehjem for jenter, og jenteandelen blant skolehjemsbarna steg jevnt og trutt. Mens jentene utgjorde ca 20 % mellom 1900 og 1920, var jenteandelen i 1945 36 % og i 1950 over 40 % (NOU 2004:23).

REKVIRERING OG EVAKUERING

Mange barnehjem ble rekvirert av tyskerne under krigen. Dette medførte som oftest at barna ble evakuerte og måtte flytte ut, ofte på kort varsel.

Falstad skolehjem⁵ er en av institusjonene som har en spesiell og tragisk krigshistorie. Like etter at tyskerne okkuperte Norge i 1940, fant de ut at skolehjemmet (tidligere Ekne) ville egne seg godt som tysk konsentrasjonsleir. Mange av rommene i den store hovedbygningen, passet som fangeceller. Det var også små straffeceller under kjellertrappene. Det var en åpen stor gårds plass med gjerder rundt; perfekt som konsentrasjonsleir. Kort tid før jul 1941 rykket tyskerne inn på skolen, og guttene måtte flytte ut slik at fangene; russere, jugoslaver og nordmenn, kunne flytte inn. Falstad var en av de verste fangeleirene i norsk historie fra andre verdenskrig.

Guttene ble flyttet til en annen bygning på Falstad, Øvregården. Her fortsatte skolevirksomheten til tross for at tyskerne stadig truet med å kaste ut elevene, og skolehjemmet ble drevet parallelt med fangeleiren under nesten hele 2. verdenskrig. Øvregården lå i så kort avstand fra hovedbygningen på Falstad, at guttene kunne høre skrikene fra fangene og skuddene av fanger som ble skutt i Falstadskogen. Etter 1943 ble det ikke tatt inn nye elever. Hvilket inntrykk fangeleiren må ha gjort på de unge guttene, kan vi bare gjette. I desember 1944 overtok tyskerne hele anlegget, og elevene flyttet til Tuv skole som lå en mils vei unna.

I 1945 fikk skolehjemmet flytte tilbake til deler av anlegget. Resten ble benyttet som fangeleir, og etter hvert som tvangsarbeidsleir (Innherad fangeleir). I denne perioden mottok hjemmet gutter mellom 15 og 21 år fra hele landet. Guttene hadde som oftest kriminell bakgrunn, og ble plasserte på Falstad skolehjem av vergerådet.

Fra 1945 ble skolen gradvis nedbygget, og i 1947 var det i praksis slutt. Da hadde skolen også vært i bruk som landssvikleir i en periode. Men grunnen til at skolen ble nedlagt, var først og fremst at det ikke var så stort behov for denne type skolehjem lenger.

Sandviken barnehjem fikk også krigen tett innpå seg. Barnehjemmet besto av to hjem, og krigsårene ble en meget vanskelig tid for disse⁶. Både hjemmets styrere og styret følte det svært tungt å ha så mange barn i sin varetekt i de urolige tidene. Første tegn på at krig truet, ble funnet i forhandlingsprotokollen hvor det i sak 3 fra 1. juni 1939 ble anført at det forelå papirer fra Luftvernet som skulle utfylles. Høsten 1939 ble det anskaffet materiale som skulle brukes til blanding av trappeoppganger, kjellere,

⁵ Informasjonen om Falstad skolehjem er stort sett hentet fra Granskingsrapport, Trondheim (2007), hvor det vises til Ustvedt (2000).

⁶ Dette avsnittet er bygget på informasjon fra Barnehjemmet i Sandviken 75 år - beretning utgitt av styret ved Gustav Nygård og Sverre D. Husebye og "Catharineborg" Barnehjemmet i Sandviken 1879 - 1979 av Egill Danielsen.

soverom og så videre. I januar 1940 besluttet styret å gå til innkjøp av nødvendig utstyr til en eventuell evakuering. Ved tyskernes invasjon 9. april 1940, var barna og styrer på hjem nr. 1 blitt evakuerte til en gård i Eikelandssosen, og barna og styrer på hjem nr. 2 til Menighetspleiernes barnehjem i Alversund. Fra tyske militære myndigheter kom det henvendelse om de kunne få leie barnehjemmene i Sandviken til bruk for tyske offiserer ved flyavdelingen. Dette under forutsetning av at barna ikke var ventet tilbake. Styret sa imidlertid nei til dette fordi det var usikkert hvor lenge barna fikk bli på de stedene de var blitt evakuerte, og at man derfor ikke visste når barna kom tilbake. Tyskerne tok ikke hjemmene, og barna kom tilbake etter ferien samme året. Våren 1941 ble det innredet tilfluktsrom på begge hjem med nødvendige redskaper og medisiner.

Ved eksplosjonsulykken i Bergen i 1944⁷ ble husene imidlertid så ødelagte at barna måtte evakueres. Barna fikk foreløpig plass på Fana Folkehøgskole, deretter i et hus på Mjølfjell hvor barna tidligere hadde tilbrakt sommerferiene. Da krigen var slutt, ble det ene barnehjemmet satt i stand så barna kunne flytte tilbake. Det andre var bortleid.

Vårsol barnehjem i Vardø i Finnmark opplevde svært dramatiske hendelser knyttet til krigshistorien i det nordligste Norge. Tyskernes herjinger, og krigshandlinger mellom okkupasjonsmakten og de allierte, ble etter hvert en del av hverdagen, og barna opplevde farefulle evakueringer. Yngve Hågensen bodde på Vårsol under krigen, og han har i boken "Gjør din plikt, krev din rett" (2004) fortalt om hvordan han som barnehjemsbarn opplevde krigen sammen med sin eldre bror Reidar. Han forteller om nøden i Vardø like før krigen, og at moren som ved krigens utbrudd, ikke klarte å holde familien samlet, plasserte Yngve og storebroren Reidar på Frelsesarmeens barnehjem Vårsol. Yngve var da bare to år gammel. Han forteller om de fire slumtantene som arbeidet på hjemmet, og at de etter beste evne prøvde å ta seg av barna, og spesielt de minste. Yngve var glad han hadde storebror Reidar til å passe på seg.

⁷ 17. april 1944 la den tidligere hollandske fiskebåten "Voorbode" til ved Festningskaien i Bergen. Båten var lastet med 120 tonn sprengstoff, men det var få, utenom mannskapet som kjente til dette. Kapteinen viste, ved ankomst, fram ufullstendige papirer og fikk godkjent kai plass. Om morgenen den 20. april kom to norske reparatører om bord for å utbedre noen maskinskader som var påvist under ferden mot Bergen. De oppdaget at det kom røyk fra lasterommet. Etter hvert kom det stikkflammer. Klokken 08.39 kom smellet. I et formidabelt brak ble "Voorbode" blåst til himmels. Jernplater og tunge metalldele ble slynget opp til flere kilometer gjennom luften av den enorme trykkluftbølgen som oppsto. Luftrykket fra eksplosjonen feide over byen verre enn den verste orkan. Tusenvis av vindusruter ble blåst inn og hauger av pannestein havnet i gatene. Mange steder ble hele hus blåst til pinneved, og flere mursteinshus ble ødelagt. Luftrykket sendte også tyngre gjenstander gjennom luften som forårsaket stor skade da de landet. 98 personer ble registrert omkommet, hvorav flere barn. 4.800 ble skadet (<http://da2.uib.no/1944/hovedtekst.htm>).

Hågensen forteller i sin bok at 6. juni 1940 kom et stort fly dundrende inn over Vardø, og så kom brannbombene. Men de traff dårlig. Om høsten kom derfor tyskerne sjøveien og besatte byen. Vardø ble etter hvert, på grunn av sin strategiske plassering, en spydspiss i nazistenes kamp mot kommunismen, og byen ble bombet vekselvis av russiske og britiske fly. Etter hvert var deler av den en stor branntomt. Hågensen skriver:

Reidar husker det første krigsåret som et sammenhengende mareritt. Verden var snudd på hodet. Folk satte stor pris på skodde og gråvær. Når råkalde tåkebanker veltet inn over byen, eller når polarstormene visket ut skillet mellom himmel og hav, mellom fjell og strand – da følte de seg trygge. Når været gjemte oss fra flyene og deres dødbringende last, kunne både treåringer som jeg og alle andre som var igjen i byen, sove godt. Det var verre når midnattsola flommet over Varangerhalvøya, eller når månen lyste fra en frostklar vinterhimmel. Da var vi nakne og ubeskyttet. De voksne byttet på å holde vakt bak nedrullede blendingsgardiner, lyttet etter lyden av sirener eller tungt lastede bombefly. De fleste hadde laget seg provisoriske bomberom i kjelleren. ... I slike netter viste storebroren min en faderlig omsorg for meg. Han sørget alltid for at jeg var med før han gikk ned i kjelleren. ... Det var bare en lem i gulvet og så var vi nede i et svart høl. Vi forsøkte å holde varmen der nede. Søstrene ba for oss: det hendte vi sang. Reidar og jeg holdt hverandre i hendene. Noen ganger – når flyene kom i bølger – ble vi sittende der i timer (s. 14).

Etter utstrakt kriging i Vardø med bomber og branner, ble det bestemt at barnehjemmet måtte evakueres. De 20 ungene og tantene seilte til Kongsfjord, og flyttet inn i et lite hus som også fikk navnet Vårsol. Men etter en kort stund rekvirerte tyskerne det nye Vårsol. Hågensen skriver "Eller rekvirerte? Simpelt tyveri er vel en mer treffende karakteristikkk på overgrepet" (s.15). Barnehjemmet dro videre til Berlevåg og etablerte seg i et hus i sentrum. Det ble etter hvert stor krigsaktivitet i Berlevåg. Hågensen skriver:

Vi barna skjønnte ikke så mye av krigen og det storpolitiske spillet. Men også vi så hvordan tyskerne befestet Berlevåg. De bygde en stor brakkeby til troppene: det vrimlet av soldater både inne i fiskeværet og i området rundt. På høyder og i andre framskutte posisjoner sto kanoner og tunge skyts... I Berlevåg pågikk det også en "krig" mellom nordmenn. Det var uvanlig mange norske nazister på stedet, også barn deltok i småhirden (s. 15).

Seinhøstes 1942 springer en bombe bare 100 meter fra barnehjemmet, og huset ble fullstendig ramponert og ubeboelig. Barnehjemmet måtte flytte nok en gang; nå til Finnkongkeila, hvor de flyttet inn i et eldre hus midt i fiskeværet. Hågensen skriver at de hadde det godt på den nye plassen, og regnet med at de skulle bli der til krigen var slutt. Men, slik ble det ikke. Da tyskerne forsto av krigen var på hell, satte de i gang "den brente jords taktikk". Alt skulle legges øde; det ble brent eller sprengt, veiene minelagt, dyrene slaktet og menneskene jagd sørover. Hågensen skriver at "For landsdelen ble det en tragedie, for oss på barnehjemmet den farligste flukten under hele krigen" (s. 19). Tyskerne krevde at hele fiskeværet skulle evakueres. Barnehjemsbestyrelsen bestemte at barna skulle gjemme seg ute i lyngen, og så få hjelp til å gå til Skjånes hvor de kunne få bo på Vardø gamle hjem som var evakuert dit. Hågensen beskriver en strabasiøs tur hvor flere av ungene etter hvert måtte bæres. Tyskerne søkte etter dem med lyskastere underveis. Ungene og de fire frelsesarbeidssøstrene kom fram til gamle hjemmet, men etter kort tid kom tyskerne og hentet dem. I en liten pram ble de sendt ut på havet. De overlevde og ble etter hvert sendt sørover, og havnet til slutt i Oslo.⁸

MATERIELLE FORHOLD

De materielle forholdene forverret seg på mange av institusjonene under krigen. Dette gjaldt både institusjoner som opprettholdt driften i ordinære lokaler, men kanskje spesielt institusjoner hvor barna ble evakuerte til nye lokaler.

Da tyskerne overtok hele anlegget på Falstad skolehjem i desember 1944, og barna ble evakuerte til Tuv skole, skrev styreren for Falstad dette om de materielle forholdene til skolehjemstyreren (noe forkortet):

Vi har to store saler i Tuvs annen etasje. Vi tok med oss alle tidligere elevsenger med madrasser. Sengene er plassert over hverandre, så den saken er grei. Derved er spart masse plass. Vi kan derved strekke størrelsen av belegget til 28, maksimum 30. I dag er vi 23. Den andre salen er dagligstue, og her spiser elevene også. Det går ganske greit. Den hygieniske siden er noe broket. Vi har faktisk ingen vaskeplass for elevene. Jeg har søkt Næringsdepartementet om 20 vaskefat for elevene (mangelvarer) og håper å få noen i hvert fall. Bad finnes her ikke. Men hver lørdag fyrer vi kraftig opp nede i størhuset, og så får de vaske seg to og to på gammeldags maner i store stamper, mens bryggerpannen

⁸ Hågensen (2004) har en detaljert og levende beskrivelse av krigsårene og båtferden ved krigens slutt. Beskrivelsen omfatter ikke kun barnehjemsbarna, men også andre observasjoner og opplevelser.

skaffer stadig varmt vann. Det er da bedre enn ingenting. Vannspørsmålet er prekært, da vannet som skal komme fra en kum ovenfor skolen, uteblir p.g.a. langvarig tørke. Vi kjører vann med leide hester, men de strekker på langt nær til, da kummen er så liten (Referert i Granskingsrapport, Trondheim (2007, s 153).

På Wøyen guttehjem dyrket de maten sin selv, og hadde buskap så de var stort sett selvberget. Det første året under krigen, var heller ikke spesielt forskjellig fra tilværelsen tidligere. I følge Hagen (2006) ble det imidlertid store endringer i august 1941. Den nazistiske regjeringen overtok Sosialdepartementet. Styret for Wøyen ble avsatt, og nytt oppnevnt. De materielle forholdene forverret seg sterkt under krigen, og etter hvert ble det mangel på det mest nødvendige utstyr. Det gjaldt kjøkkenutstyr, men også sengeutstyr til barna. Styret rapporterte dette til sosialdepartementet, men fikk ingen hjelp derfra.

Guttene på Stavne skolehjem fikk også oppleve en annen og tøffere hverdag etter at de ble evakuerte til Skjetlein jordbruksskole (1942 - 1945). De lå alle (opptil 25) på samme rom. Det var spesielt trangt. De hadde utedo som de tømte selv. De måtte bruke svartstripede gensere som understreket hvor de kom fra. Da de bodde på Skjetlein, ble de sendt ut for å arbeide på gårdene omkring. En av guttene beskrev dette slik:

De måtte gjøre ulike typer jordbruksarbeid, for eksempel: "Gjødselkjøring og spredning, våronn, slåttonn, høyonn, skuronn, tresking, høypressing, potetsetting og opptak av poteter og neper. I tillegg måtte de arbeide i skogen med vedarbeide og stell av buskap. Det var ofte svært tungt arbeid, og de fleste gårdene var uten elektrisitet. Etter arbeidslørdagens slutt måtte guttene vandre tilbake til Skjetlein i all slags vær, og i mørke om høsten. Det ble lite tid til skolearbeid disse årene. Guttene hadde ingen ferie, og lønnen fra arbeidet på gårdene gikk til Stavnes bestyrer (s. 71).

På Sandviken barnehjem førte også krigen med seg rasjonering av mat og melk og til dels klær. Rasjoneringen skulle primært komme barna til gode. Det ble derfor en fordel for familiene å ha flest mulig barn boende hjemme slik at rasjonene ble størst mulig. Dette førte til at mange familier ba om at barna ble utskrevet fra barnehjemmene og flyttet hjem. Flere familier fikk også bedre økonomi under krigsinflasjonen, og ble i stand til å ivareta barna hjemme.

BARNA OG OKKUPASJONSMAKTEN

Barnas opplevelser av okkupantene er kun sporadisk nevnt i det ulike materialet, men det er noen eksempler.

Da de materielle forholdene etter hvert ble dårligere ved Wøyen guttehem, rapporterte styreren dette til Sosialdepartementet, og skrev at de trengte økonomisk støtte hvis hjemmet skulle drives i den ånd man hadde tenkt seg.

Hagen (2006) reflekterer over begrepet ånd, og skriver:

Det sies imidlertid ikke noe om i hvilken ånd de hadde tenkt å drive hjemmet, men det er lett å tenke seg. Under Hitlers regime var et av målene å oppdra barn og ungdom i den rette tro og ånd. Franckes "Waisenhus" var det mange av i Tyskland, og de ble underlagt det nye regimet hvor målet for barneoppdragelsen var å tjene føreren og fedrelandet, og indoktrinere den rette tro hos barna (s. 62).

De siste guttene og de ansatte forlot Wøyen guttehem høsten 1944. Guttehemmet ble frigitt av det militære 20. juni 1945. Hjemmet var da i svært dårlig forfatning både bygningsmessig, og med hensyn til inventar og utstyr. Besetningen var også betydelig redusert.

Leira skolehem fikk også oppleve krigen på nært hold. Fra skolehemmets historie som ble skrevet av styrer til skolens 50-års jubileum har vi hentet følgende:

Krigstiden var en uhyggelig tid. Den 9. april kom Trondheim gamlehem, som allerede på forhånd hadde utsett seg skolehemmet som evakueringssted, og begynte å innrede seg her. De tok en stor del av huset (...) Det var ikke liketil å ha så mange gamle herrer i huset, og en var glad da en så helene av gamlehemmet i porten i august måned. Men det ble verre siden. Tyskerne og våre hjemlige nasser hadde god lyst på dette stedet. Mange ganger gikk der offiserer rundt og så, tok mål, var innom og forhørte seg o.s.v. og den 13. august 1941 var det ingen bønn lenger. Da kom daværende ordfører Bergan i Trondheim sammen med 3 tyske offiserer og forlangte huset ryddet for innflytting på 24 timer. Det er fast utrolig at de klarte det, men den 14. august var huset ryddet, all veden borte, til og med komfyren hadde de med seg da de reiste innover til Skogn folkehøgskole... (s. 156).

I en artikkel i avisa Nidaros fra 1947, om Stavne skole (referert i Granskingsrapporten fra Trondheim (2007)), var det følgende avsnitt som omfattet krigen og forholdet til nazistene:

Fra unntakstilstanden i 1942 til frigjøringen holdt skolen til på Skjetlein landbruksskole. Tyskernes "beredskapsavdeling" rykket inn på Stavne, en tid bodde guttene i bestyrerboligen, men det var ikke bra med naboskapet. Nazistene unnså seg ikke for å fiske etter medlemmer blant guttene. Det hendte at de meldte seg inn i NS, for å komme ut fra skolen, og flere sto allerede i "partiet" ved adkomsten. Men de fikk slik påpakning av de andre guttene at de mistet lysten til politisk virksomhet (s. 66).

Etter hvert som guttene ble evakuerte til Skjetlein landbruksskole, opplevde de lite direkte kontakt med tyskerne på skolen. En gutt framhevet imidlertid en SS mann som var vikar på skolen under krigen, og en annen gutt fortalte om to tyske vakter som hadde hjulpet ham etter rømning (Granskingsrapport Trondheim, 2007):

Han lærte ungene å marsjere og spikke greiner til våpen. De måtte legge seg ned som soldater, og ungene følte at det var som å leke indianer og hvit. Selv om det var disiplin, ble det ikke slått eller brukt vold på annen måte. Guttene likte denne mannen. Han viste også omsorg en gang Trondheim ble bombet. Da sjekket han at ingen i den nærmeste familien til guttene var skadd (s. 71).

En annen hadde også en positiv omtale av tyskerne:

Guttene ble satt til arbeid, og det tøffeste var såkalt "fellesarbeid". Da ble de slått hvis det ikke gikk fort nok. En dag i oktober under potetopptaking frøs han forferdelig på fingrene. Han fikk stokkeslag av læreren fordi han ikke arbeidet raskt nok. Gutten orket ikke mer og stakk av, rømte til Orkanger og fikk hjelp av to tyske vakter som ga ham klær og varm mat (s. 73).

REDSSEL OG UTRYGGHET

En av barnehjemsguttene vi intervjuet fortalte at han var veldig redd da han hørte sirenene under krigen. Faren hans var sjømann, og gutten trodde farens skip ble bombet hver gang han hørte "redselslyden" som han kalte den. Gutten var sju år da krigen startet. I ettertid forsto han at sirenene ikke hadde noe med faren å gjøre, som var på andre

siden av jorden, men ingen forklarte ham det der og da. Han lå våken om natten og ventet på sirenene, og han begynte også å tisse på seg.

Vi fikk også høre en historie om en jente som bodde på Sandviken barnehjem under krigen. Hun opplevde et voldsomt smell som kom utenfra en morgen. Vinduer ble blåst ut og mye ødelagt. Alt ble kaos, og barna og personalet måtte flytte til et lite hus langt unna. Barna var veldig redde. Det denne jenta refererer til er antageligvis eksplosjonen i Bergen i april 1944 da barnehjemmet ble svært skadet.

En annen gutt vi intervjuet trodde tyskerne kom ridende på hester etter ham. Han hørte lyden hele tiden når han var ute, og han ble redd. Han så aldri tyskerne – "så kanskje det bare var innbilning"?

I en artikkel i Fredrikstad blad (2006) forteller en tidligere barnehjemsgutt om vonde opplevelser under krigen. Bestyreren solgte barnas mat på svartebørs, og de måtte spise muggent brød og mer eller mindre fordervet fisk. Hvis de ikke spiste opp, ble de hengt opp på en knagg på veggen og banket opp. "Stabbur-Nilsen" kom en dag med en kasse appelsiner som barna skulle få. Men bestyreren forlangte at barna skulle betale fem øre per stykk, så da ble det ikke mange på hver.

Bastøy var en viktig del av tyskernes kystforsvar under krigen. Tyske soldater og tysk politi flyttet også inn i de tidligere lærer- og funksjonærboligene. Til Bastøy kom det også gutter som hadde stjålet våpen og militære effekter fra tyskerne. Disse ble passet på av tyske voktere (Ustvedt, 2000). Ustvedt skriver videre at "jordbruksarbeidet var i sentrum som før, at det var dårlig med mat, men rikelig med avstraffelser". I en artikkel i Borreminne (Bugge 1995) forteller en tidligere barnehjemsgutt om sitt opphold på Bastøy. Han kom dit i 1943, bare åtte år gammel. De første årene var preget av harde straffemetoder med juling for bagatellmessige ting (og når de tisset på seg), og også opphold på isolat, ofte i to uker. Der var de innelåst hele døgnet, uten lufting. De fikk bare forlate cella hvis de skulle på do. Ustvedt (2000) skriver også om en særavdeling kalt Fjordglytt. Her ble "verstingene" plasserte. Bugge (1995) forteller at lederen for guttehjemmet var nazist, og tyskerne kom av og til på inspeksjon. I maidagene kom hjemmefrontkarer for å arrestere bestyreren. Bestyreren trakk en pistol opp av lomma. Denne gikk av, og han falt død om. I følge Ustvedt (2000) tok han livet sitt. Bugge skriver at det kom en ny bestyrer etter krigen, og alt ble mye bedre.

KOMMENTAR

Disse noe sporadiske klippene fra krigens dager, viser at krigen påvirket barna på ulike måter. Eksempler viser at de materielle forholdene ble vanskeligere. Dette gjaldt både med hensyn til mat og utstyr. Institusjoner ble evakuerte, og barna måtte tilpasse seg nye og ukjente omgivelser. Barn opplevde redsel for dette "ukjente" som hadde kommet inn over landet. De ble utrygge, ikke bare på egne vegne, men også for foreldrene sine. De kunne høre skudd, og så og hørte om bomber som falt. Noen opplevde ekstreme hendelser. Hågensens (2004) beretning om flukten fra barnehjemmet Vårsol i Vardø, med derpå strabasiøse vandringer over fjell og lange evakueringer i båt, er et eksempel som må ha satt dype spor hos barna. Heldigvis hadde disse barna ivaretagende voksne på barnehjemmet. Barnas nærhet til tyskernes nedskyting av krigsfanger på Falstad, er et annet eksempel som i høy grad må ha påvirket barna (Ustvedt, 2000). Det er også noen få eksempler på at barna hadde positive opplevelser knyttet til tyskerne. Kanskje var enkelte tyskere "snille" og ville hjelpe barna, eller kanskje dette var symptomatisk for at enkelte institusjoner opprettholdt regimer hvor "snillhet" ikke var en del av hverdagen, og barna derfor opplevde en kontrast til vennlighet fra noen tyskere.

KAPITTEL 4 AVSLUTNING – Kan vi lære noe av historien?

Helen Harris Perlman beskriver, i sin bok "Looking back to see ahead" (1989), to gamle myter som advarer mot å se seg tilbake. Den ene (hebraisk) handler om Lots kone som til tross for at hun var advart av Gud, så seg tilbake da de rømte fra Sodoma og Gomorrah, og hun ble som straff omgjort til en saltstein. Den andre (gresk) handler om Orfeus hustru, som døde meget ung. Orfeus fikk underverdenens guder til å la han hente hustruen tilbake til livet, hvis han unnlot å se seg tilbake for å se om hun fulgte etter. Han kunne ikke motstå å snu seg, og hun forsvant.

Perlman setter spørsmålsteget med meningen med disse mytene, og har diskutert flere forklaringer. Hun skriver:

If looking back represents a reluctance to leave the known for the unknown, if it expresses a fear of present prospects, if it is a temptation to escape the here-and-now reality and thus becomes a deterrent to looking ahead with courage, it is not to be deplored. If, however, it is a way of gaining perspective, a means by which we may recognize and thus avoid earlier errors of judgment and action, or if, in reverse, it is a means by which to identify and preserve what to be developed further, if, in short, we look to the past as a way of seeing more clearly and penetratingly its meanings and uses for our immediate present and near future, then it may serve as well. So my malaise is temporarily put to rest, and I look back in order to look ahead (s. 1-2).

Med Perlmans siste forklaring i tankene, vil et tilbakeblikk på historien til barn på barneinstitusjoner kunne være et viktig bakteppe, både med hensyn til en helhetlig forståelse av institusjonsomsorgen, men også i forhold til videre utvikling av denne.

Som beskrevet i denne rapporten, har barn i historiske tider levd under svært vanskelige forhold i barnehjem og institusjoner, hvor rettsikkerheten har vært ikke-eksisterende, og med mangel på det nødvendige for å overleve. De er ikke blitt beskyttet, men har tvert i mot levd i frykt og usikkerhet. Granskinger fra nyere tid har vist at mange barn som bodde i institusjoner i forrige århundre, hadde en oppvekst hvor vold og mishandling, både fysisk og psykisk, var en del av hverdagen.

Det er vel heller ikke tvil om at krigen førte med seg ekstrabelastninger for mange barn, kanskje spesielt knyttet til institusjoner som måtte evakueres for at tyskerne skul-

le overta dem. De materielle forholdene forverret seg for mange, og det var rasjone-
ringer av mat og klær. Krigen skapte for mange større utrygghet og redsel. Vi har hørt
om Falstad skolehjem hvor guttene på hjemmet bodde så nær fangeleiren på Falstad at
de hørte skuddene når fangene ble henrettet av tyskerne. Vi har et eksempel fra Stavne
skole, hvor guttene, etter evakuering til Skjetlein, måtte arbeide så hardt på gårdene i
nabolaget at de ble utslitt, men ikke fikk noe ekstra igjen for slitet. I Finnmark måtte
barn rømme fra barnehjem med flammene bak seg.

Synet på barnet og barns rettigheter har også endret seg langsomt gjennom tidene. Selv
om det er faglig uenighet, så hevdes det at det ikke var før på slutten av middelalderen
at det ble noen sosial oppmerksomhet om barn og barndom som tema. Etter hvert som
barn ble forstått som en separat kategori uavhengig av de voksne, fikk de også egne
rettigheter og lover som skulle gi barnet rettsvern. Rettighetsutviklingen som kan knyt-
tes til barn, har også vært en møysommelig prosess som fikk fortgang i det 20. århund-
re. Med hensyn til utsatte barn i Norge, er vergerådsloven, FN konvensjonen om barns
rettigheter og barnevernloven viktige milepæler. Barn har også etter hvert ervervet en
deltagende rolle i eget liv. Dette gjelder også barn i barnevernet og plasserte barn.
Kontrollfunksjonene er styrket både med hensyn til tilsyn og klageadgang. Institusjo-
nenes kvalitet er satt på dagsordenen, og det foregår mye forskning og utviklingsarbeid
som har som mål å bedre institusjonsomsorgen.

Dessverre har det historiske tilbakeblikket, som denne rapporten har prøvd å formidle,
i hovedsak vært negativt. Det er imidlertid ikke tvil om at institusjonsplasseringer opp
igjennom tidene inneholder historier om mishandling, omsorgssvikt og overgrep av
verste sort. Samtidig skal vi ha Hagens (2001) ord i tankene, at mange barn faktisk
hadde det bra på institusjonene. Uten dem vil mange ikke ha klart seg videre i livet.
Det samme har vi hørt fra Bastøy, en av de verste anstaltene. Skolehjemmet var red-
ningen for mange, og mange av de tidligere elevene har klart seg bra til tross for dårli-
ge odds ved inntak til skolen (Ustvedt, 2000).

LITTERATUR

Agathonos-Georgopolou, H. (2003). Child maltreatment in sociocultural context: from a syndrome to the Convention on the Rights of the Child. *International Journal of Child and Family Welfare*, 6, 18-26.

Andersen, A.E. (2005). *Problembarn 1741-1771: en undersøkelse av de ulydige barna på Christianias tukthus og forholdet mellom stat og hushold i relasjon til hustukten*. Masteroppgave: UiO.

Andresen, A. (2006). *Hender små. Bortsetting av barn i Norge 1900-1950*. Bergen: Fagbokforlaget.

Archard, D. (1993). *Children: rights and childhood*. London: Routledge.

Ariés, P. (1962). *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. New York: Random House.

Blom, K. (2004). *Norsk barndom gjennom 150 år. En innføring*. Bergen: Fagbokforlaget.

Bolstad, T., Tjelflaat, T. (2008). Overgrep og omsorgssvikt – granskinger av barnehjem, skolehjem og fosterhjem. *Norges barnevern*, 4, 36-44.

Bowlby, J. (1980). Loss: Sadness & Depression. I *Attachment and loss, Vol. 3*. London: Hogarth Press.

Bowlby, J. (1973). Separation: Anxiety & Anger. I *Attachment and loss, Vol. 2*. London: Hogarth Press.

Bowlby, J. (1969). Attachment. I *Attachment and loss, Vol. 1*. London: Hogarth Press.

Bowlby, J. (1958). The nature of a child's tie to its mother. *International Journal of Psychoanalysis*, 39, 250-373.

Bowlby, J. (1951). Maternal care and mental health: a report prepared on behalf of the World health Organization as a contribution to the United Nations' programme for the welfare of homeless children. *Volum: World health organization monograph series, 2*. Genève: WHO.

Bugge, S. (1995). *En Bastøy-gutt forteller*. Årsskrift for Borre Historielag

Casas, F. (1995). Social research and policy making. I M. Colton, W. Hellinckx, P. Ghesquire & M. Williams (Red). *The Art and Science of Child Care*. Aldershot: Arena.

Casas, F. (1993). Spain. I M. Colton & W. Hellinckx (Red.), *Child Care in the EC. A country-specific guide to foster and residential care*. Aldershot: Arena.

Colla-Müller, H. (1993). Germany. I M. Colton & W. Hellinckx (Red.), *Child Care in the EC. A country-specific guide to foster and residential care*. Aldershot: Arena.

Colla-Müller, H. (1991). Twenty years of innovation in residential care in Federal Republic of Germany. I W. Hellinckx, E. Broekaert, A. Van den Bergh & M. Colton. (Red). *Innovations in Residential Care*. Leuven: Acco.

Colton, M. J., Hellinckx, W. (Red) (1993). *Child Care in the EC. A country-specific guide to foster and residential care*. Aldershot: Arena.

Corbillon, M. (1993). France. I M. Colton & W. Hellinckx (Red.), *Child Care in the EC. A country-specific guide to foster and residential care*. Aldershot: Arena.

Fromman, A., Haag, G., Trede, W. (1991). Residential Education in the Federal Republic of Germany. I M. Gottesman (Red). *Residential Child Care: An International Reader*. London: Whiting & Birch.

Dekker, J.J.H. (2002). Demystification in the Century of the Child: The Conflict between Romanticism and Disenchantment in (Residential) Youth Care from the 1830s to 2000. I E. J. Knorth, P. M. Van den Bergh & F. Verheij (Red). *Professionalization and Participation in Child and Youth Care*. Aldershot: Ashgate.

Dolan, P. (1991). Residential Care in Ireland. Eichmann, W. 1991. Residential Child Care and Education in Austria. I Gottesman, M. (red). *Residential Child Care: An International Reader*. London: Whiting & Birch.

Flekkøy, M.G. (2005). Barns rettigheter og ansvar – ute og hjemme. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 42, (12), 1104-1107.

Flekkøy, M.G. (1991). *A Voice for Children. Speaking Out as Their Ombudsman*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Fredrikstad Blad. (2006) "*Fem års helvete*". Artikkel 15.04.06.

Goffman, E. (1961). *Asylums. Essays on the sociological situation of mental patients and other inmates*. Harmondsworth: Penguin.

Gottesman, M. (Red). (1991). *Residential Care: An International Reader*. London: Whitting & Birch.

Gugliemetti, F., Sapucci, G. (1991). Residential Education in Italy. I M. Gottesman (Red). *Residential Care: An International Reader*. London: Whitting & Birch.

Hagen, G. (2000). *Barnevernet under velferdsstaten*. Vedlegg til NOU 2000: 12.

Hagen, G. (2001). *Barnevernets historie – om makt og avmakt i det 20. århundret*. Skien: Akribe.

Hagen, G. (2006). *En beretning om STIFTELSEN WØYEN. Fra fattig barnehjem til finansiering av barnevernstiltak*. Stiftelsen Wøyen.

Hagen, J. C. (1914). Norges skolehjem. Deres opprindelse og utvikling. En kortfattet utsigt. Kirke og Undervisningsdepartementet Jubilæumsskrifter 1914. Kristiania: J.M. Stenersens Forlag.

Hågensen, Y. (2004). *Gjør din plikt, krev din rett*. Oslo: H. Aschehoug & Co.

Jones, H. (1991). Some Problems of Communications in Residential Child Care. I M. Gottesman (Red). *Residential Care: An International Reader*. London: Whitting & Birch.

Kemppainen, M. (1991). Residential Child and Youth Care in Finland. I M. Gottesman. (Red). *Residential Child Care: An International Reader*. London: Whiting & Birch.

Key, E. (1900). *Barnets århundrade*. Stockholm: Bonniers forlag.

Korczak, J. (1994). *Das Recht des Kindes auf Achtung*.(Framstilt av Hempel, E. & Roos, H.). Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.

Korczak, J. (1919). *How to love a child (Jak kochać dziecko)*. Warsaw.

Lindeman, J. (1991). Residential Child Care and Education in Sweden. I M. Gottesman (Red). *Residential Child Care: An International Reader*. London: Whiting & Birch.

Lurie, J., Tjelflaat, T. (2012). Children's Rights and the UN Convention on the Rights of the Child: Monitoring and Implementation in Norway. *Dialogue in Praxis*, 1 (14), 41-56.

Lurie, J. (2001). Barns rettigheter i barnevern etter innføring av Lov om barneverntjenester. Er dagens praksis i henhold til lovens intensjoner? I I. M. Tronvoll & E. Martinsen. (Red), *Sosialt arbeid: Refleksjoner og nyere forskning*. Trondheim: Tapir.

Lurie, J. (1996). The Impact of Norway's Law of Child Protection Services of 1992 on Children's rights: A Mixed Message? I Saporiti, A. (red). *Exploring Children's Rights*. Campobasso: University of Molise.

Midjo, T. (1994). Den nye barndommen. Individuering og subjektstatus. I P. Aasen & O. K. Haugaløkken. (Red). *Bærekraftig pedagogikk. Identitet og kompetanse i det moderne samfunnet*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Moseng, B. (2006). *God hensikt - ond handling: Om overgrep og krenkelser på barneverninstitusjoner*. Masteroppgave i profesjonsetikk, Det teologiske fakultet, Universitetet i Oslo.

Norsk Fengselsmuseum: Tukthusene og bruken av disse historisk sett.
<http://www.norskfengselsmuseum.no/tukthusene>

Palsvig, K. (1991). Trends in Residential Child Care and communal Education in Denmark. I M. Gottesman. (Red). *Residential Child Care: An International Reader*. London: Whiting & Birch.

Perlman, H. H. (1989). *Looking Back to See Ahead*. Chicago: University of Chicago Press.

Pringle, M. L., Bossio, V. (1958). A study of deprived children. *Vita Humana*, 1, 142-170.

Spitz, M. (1945). Hospitalism. *The psychoanalytic study of the child*, 1, 53.

Stafseng, O. (2002). Fra barnets århundre til barnets årtusen. I J. Qvortrup & O. Stavsen. (Red). *Barn mellom Børs og Katedral*. Oslo: Abstrakt forlag AS.

Storø, J. (2010). *Lærdommen fra Bastøy*. Kronikk, Aftenposten

Thuen, H. (2009). Danning eller disiplinerer? Barnearbeid i barneverninstitusjonen – et historisk perspektiv. *Barn nr. 3-4*, s. 91-108.

Tjelflaat, T., Bolstad, T. (2008). Looking Back to Look Ahead. Abuse and Neglect of Children in Institutions. *IUC Journal of Social Work, ISSUE 18*.

Tjelflaat, T. (1989). *Barnemishandlingen og dens etiologi*. Litteraturstudie og analyse. Hovedoppgave. Institutt for sosialt arbeid, Universitetet i Trondheim, AVH.

Tuggener, H. (1991). Institutional Education in Switzerland. I M. Gottesman. (Red). *Residential Child Care: An International Reader*. London: Whiting & Birch.

Ustvedt, Y. (2000). *Djeveløya i Osloffjorden*. Oslo: Cappelen.

Utgaard, B. O. (1997). Et streif inn i barnevernets historie i Trondheim. I E. Marthinsen, T. Tjelflaat & B. O. Utgaard. (Red). *Sosialt arbeid. Praksis, fag og politikk*. Trondheim: BUS Midt-Norge.

Verhellen, E. (1996). The Convention on the rights of the Child. I A. Saporiti. (Red). *Exploring Children's Rights. Third European Intensive Erasmus Course on Children's Rights*. Milano, Italia: FrancoAngeli.

Verhellen, E. (1994). *Convention on the rights of the child. Background, motivation, strategies, main themes*. Leuven Apeldorn: Garant.

Verhellen, E. (1992). Changes in the Images of the Child. I Freeman, M., Veerman, P. (red). *The Ideologies of Children's Rights*. Dordrecht, MNPublishers.

Wiesener, G. (1948). *Barnevernet i Norge. En oversikt*. Oslo.

Young, E. (2004). *Barnehjem i Telemark gjennom 150 år*. Barnevernsambandet.

Østerhaug, R.S. (2006). Barnehjem – et moderne omsorgstiltak i historisk lys. I C. Omre, L. Schjelderup, L & R. S. Østerhaug. (Red). *Fasetter av sosialt arbeid*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.

Det store smellet 20. april 1944, UiB, Web: <http://da2.uib.no/1944/hovedtekst.htm>).

Offentlige dokumenter

NOU 2004:23. *Barnehjem og spesialskoler under lupen. Nasjonal kartlegging av omsorgssvikt og overgrep i barneverninstitusjoner 1945 – 1980*. Barne- og familiedepartementet.

NOU 2000:12. *Barnevernet i Norge. Tilstandsvurderinger, nye perspektiver og forslag til reformer*. Barne- og familiedepartementet.

NOU 1995:26. *Barneombud og barndom i Norge. Evaluering av barneombudsordningen og utredning om organisasjonsformer for barn og ungdom*. Barne- og familiedepartementet.

NOU 1995:18. *Ny Lovgivning om opplæring*. Kunnskapsdepartementet.

Ot.prp. nr. 45 (2002-2003). *Om lov om endring i menneskerettsloven mv. (innarbeiding av barnekonvensjonen i norsk lov)*. Justis- og beredskapsdepartementet.

Lovverk

Magnus lagabøters landslover 1274 – 1276.

Lov om menneskerettigheter av 21.05.99 (endret 01.08.03 med ikrafttreden 01.10.03).

Lov om barneverntjenester (1992).

Lov om barn og foreldre (1981).

Lov om barneombudet (1981).

Lov om barnehager (1975/2006).

Lov om forsorg for barn av 10. april 1915 (De Castbergske barnelover).

Lov om tilsyn med pleiebørn (1905).

Lov om behandling av forsømte barn (1896/1900) (vergerådsloven).

Lov om fattigvesenet (1900).

Skolelover av 1827, 1848, 1860.

Deklarasjoner/konvensjoner

Geneve Declaration on Childrens' rights (1924/1934).

UN Declaration of Childrens rights (1959).

The Convention on the rights of the child (1989).

Granskingsrapporter

Rapport fra Granskingsutvalget i Bergen 2003.

Rapport fra Granskingsutvalget i Oslo 2005.

Rapport fra Granskingsutvalget i Stavanger 2006.

Rapport fra Granskingsutvalget i Trondheim 2007.

Rapport fra Granskingsutvalget i Kristiansand 2007.

ISBN: 978-82-93343-00-4 (Trykt utgave)

ISBN: 978-82-93343-01-1 (Web)

Postadresse: NTNU, Det medisinske fakultet

Regionalt kunnskapssenter for barn og unge – Psykisk helse og barnevern (RKBU Midt-Norge)

Pb 8905, MTFS, 7491 Trondheim

Besøksadresse: Klostergata 46

Telefon: 73 55 15 00

E-post: rkbu@medisin.ntnu.no

Nettside: www.ntnu.no/rkbu